

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Církev československá v období protektorátu 1939-1945
The Czechoslovak Church in the period of protectorate
1939-1945

Vedoucí práce:

Prof. Jan Blahoslav Lášek

Autor:

Jan Hlavsa

2011

Poděkování

Děkuji školiteli mé práce panu prof. Janu Blahoslavu Láškovi za odborné vedení, cenné rady, podněty a připomínky. Dále všem těm, kteří mi poskytli svůj čas, rady a zkušenosti týkající se tématu mé práce a za korekci a technické úpravy, Mgr. Marii Čápové, Mgr. Janě Literové, Mgr. Janě Chejnové a Bc. Zuzaně Kailové.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem *Církev československá v období protektorátu 1939-1945* napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 15. 7. 2011

.....

Anotace v jazyce českém

Předložená bakalářská práce se nazývá: "Církev československá v období protektorátu 1939-1945".

Protektorátní období přineslo jednu z mnoha velkých dějinných zkoušek, kterými CČSH ve své historii prošla. Důsledky druhé světové války přinesly řadu politických, hospodářských i společenských změn. Ve válečném období v CČSH došlo k politické konfrontaci mezi starší a mladší generací. Tyto změny především politického charakteru rozdělily a předznamenaly další směřování CČSH.

Tato práce se skládá ze sedmi kapitol, které bych rozdělil do tří obsahově ucelených bloků. Prvá část se vztahuje k období před Mnichovskou dohodou a situaci druhé republiky 1938-1939. Stěžejní částí mé práce je však samo období protektorátu a zápasu CČS(H) o vlastní existenci v této době. Poslední částí je pak situace po ukončení války v roce 1945.

Cílem mé práce je chronologický popis událostí, které během protektorátu ovlivnily život mnoha duchovních i laiků v CČSH.

Svou prací bych chtěl přispět k větší informovanosti veřejnosti, podat tak informace o období, které stálo v počátcích ideových změn mezi dobou prvé republiky a obdobím komunistické totality.

Klíčová slova:

Anektace, protektorát, antisemitismus, konfese, klerofašistický, Mnichovská dohoda, Deutsche Christen

Anotace v jazyce anglickém

Submitted bachelor work is called The Czechoslovak Church in the period of protectorate 1939-1945.

The protectorate period brought one of many big historical tests, which Czechoslovak Church has gone through in its history. The consequences of the Second World War brought many political, economic and even social changes. A political confrontation between the older and younger generation appeared in the war period in the Czechoslovak Church. These changes, especially changes of a political character, devided and prefigured further orientation of the Czechoslovak Church.

This work consists of seven chapters, which have been devided into three content-integrated parts. The first part relates to the period before The Munich Agreement and to the situation of the Second Republic 1938-1939. The main part of my work is created by the period of the protectorate as such and by the fight of the Czechoslovak Church own existence at that time. The last part of the work describes the situation after the end of the war in 1945.

The aim of my work is a chronological description of events, that influenced life of many clerics and laymen in the Czechoslovak Church. With my work I would like to contribute to a wider public awareness and thereby provide some information about the period of beginning ideological changes (the period between the First Republic and time of communist totalitarianism).

Key words

Annex, protectorate, anti-Semitism, confession, clergyfascism,
The Munich Agreement, Deutsche Christen

Seznam použitých zkratk

CČM Církev českomoravská

CČS Církev československá

CČS(H) Církev československá (husitská)

ČCE Českobratrská církev evangelická

DR CČS(H) Diecézní rada Církve československé (husitské)

HČEFB Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká

KSČ Komunistická strana Československa

MŠNO Ministerstvo školství a národní osvěty

MŠO Ministerstvo školství a osvěty

Náboženská revue CČS Náboženská revue Církve československé

NO CČS(H) Náboženská obec Církve československé (husitské)

NSDAP Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá dělnická strana)

RAFK Rodinný archiv Františka Kováře

ÚAM CČS(H) Ústřední archiv a muzeum Církve československé (husitské)

ÚNS CČS Ústřední národní správa Církve československé

ÚR CČS(H) / CČM Ústřední rada Církve československé (husitské) / Církve českomoravské

ÚSJM CČS Ústřední svaz Jednot mládeže Církve československé

ÚSP CČS Ústředí sociální práce Církve československé

ÚV JD CČS Ústřední výbor Jednoty duchovenstva Církve
československé

s. strana

prof. profesor

dr. doktor

ThDr. Doktor theologie

roč. ročník

č. číslo

Obsah

1. Úvod.....	10
2. Události roku 1938 a jejich vliv na CČS(H)	14
2.1 Politická a náboženská situace v Československu před Mnichovem	14
2.2 Situace v CČS(H) před Mnichovem	16
2.3 Důsledky Mnichovské dohody pro CČS(H) podle německého historika Rudolfa Urbana	19
3. CČS(H) za druhé republiky (29. 9. 1938 – 15. 3. 1939)	22
3.1 Politická a náboženská situace v zemi po Mnichovu	22
3.2 CČS(H) v nové dějinné situaci	24
3.3 Sociální život v CČS(H) po Mnichovu	27
4. Církev v období Protektorátu Böhmen und Mähren (1939 – 1945) 30	
4.1 Politická a náboženská situace na počátku protektorátu Čechy a Morava	30
4.2 Právní subjektivita CČS(H) za protektorátu Čechy a Morava	31
4.3 Změna názvu CČS(H)	33
4.4 Vztah církve k židovské otázce	35
4.5 Deutsche Christen	36
4.6 Úmrtí patriarchy G. A. Procházky a pokus o volbu jeho nástupce	38
4.7 Správa CČS(H) po smrti patriarchy G. A. Procházky	40
4.8 Odbojová činnost v CČM 1940 – 1945	42
4.9 Vzdělání bohoslovců po uzavření vysokých škol 1939	44
5. CČSH po 2. sv. válce.....	46
5.1 Politická a náboženská situace v poválečném Československu	46
5.2 Postavení CČS(H) v poválečném Československu	46

6. Osobnosti církve v letech 1939–1945	49
6.1 Gustav Adolf Procházka (1872–1942)	49
6.2 Ferdinand Stibor (1869–1956)	49
6.3 Rostislav Josef Stejskal (1894–1946)	50
6.4 František Kovář (1888–1969)	51
6.5 Miroslav Novák (1907–2000)	51
6.6 Rudolf Ceh (1911–1978)	52
6.7 František Roháč (+1952)	53
6.8 Matěj Pavlík (biskup Gorazd) (1879–1942)	53
7. Závěr	54
Summary	57
Obrazová příloha	59
Literatura	59

1. Úvod

Dne 9. září 2001 na 2. zasedání VIII. řádného sněmu Církve československé (husitské) byl přijat dokument (vypracovaný pastoračně-výchovným výborem sněmu) Odkaz minulosti pro dnešek-Církev československá husitská v proměně času. Ten se ve své druhé části vyslovil i k dějinám CČS(H) po Mnichovu (1938) a za nacistické okupace Československa let 1939-1945: „V soudobých českých dějinách tak před námi vyvstávají tři období vymezená léty 1938-1945, 1948-1967, 1968-1989, v nichž byla Církev československá (husitská) podrobena těžkým zkouškám-jak protivenstvím, tak pokušením. Přesto naše církev ve své službě Krista nezhledala.“¹ Dokument doporučil studium těchto etap dějin církve.

V současné době je v CČS(H) často diskutována problematika snižujícího se počtu jejích věřících. Mezi příčiny tohoto jevu patří rozpad rodinné zbožnosti, skutečnost vytlačení církví ze sféry školství a sociálních služeb totalitního státu let 1948-1989, či existence některých skupin věřících této církve ve významných a předělových okamžicích dějin našeho státu ve 20. století.

Nad těmito (zde jen naznačenými) jevy je možno si klást řadu otázek:

1. Do jaké míry nám díky nevyváženosti vývoje CČS(H) za obou totalit chybí kontinuita s dílem předchozích generací?
2. Do jaké míry je úbytek věřících CČS(H) způsoben léty obou totalit, jimiž věřící této církve museli projít?
3. Jak důležitá byla, je a bude pro naši církev mravní statečnost i čistota smýšlení a osobního života jejích laiků i kněží?

---

¹ Odkaz minulosti pro dnešek-Církev československá husitská v proměně času, in: *Theologická revue UK HTF*, roč. 72, č. 3/ 2001, s. 329.

4. Jsme schopni zpracováním témat z dějin CČS(H) let 1938-45 objevit mezi laiky a kněžstvem naší církve mravní autority, jež pro přítomnost potřebujeme?

Tyto otázky mne často napadají, zvláště při práci s mladou generací, kterou se zabývám ve své farnosti v Praze - Spořilov.

Ve své bakalářské práci se snažím přiblížit složitou a pro společnost těžkou etapu jejích dějin v období protektorátu 1939 - 1945, ve které svou nezastupitelnou úlohu sehrála právě Církev československá (husitská). Nejprve naznačím politické události, jež určovaly vývoj našeho státu ve zkoumaném období. Zachytím i násilné zásahy do území našeho státu po Mnichovu. Pak popíši úlohu Církve československé (husitské) v této tragické etapě našich národních dějin.

Jsem přesvědčen, (a z tohoto důvodu jsem si téma své práce i zvolil), že potřebujeme hlubší poznání dějin CČS(H) v protektorátním období historie našeho státu. Potřebují je dnešní generace bohoslovců, ale i školáků a studentů v dnešním systému školství. Pravdivé poznání historie může povzbuzovat národ a v něm i laiky a duchovenstvo CČS(H) k soudržnosti a úctě k národním tradicím.

Na cestě k pravdivému poznání dějin CČS(H) za druhé světové války chci s úctou a hrdostí ve své práci naznačit protektorátní životní etapu osobností, jež mne z profesního i lidského hlediska zaujaly nejvíce. Mezi ně patří především patriarcha CČS(H) G. A. Procházka, prof. František Kovář, dr. Miroslav Novák, biskup Ferdinand Stibor, biskup dr. Rostislav Stejskal.² V zájmu o pravdivý obraz dějin své církve v konkrétním období se nechci vyhýbat ani problematickým osobnostem jejích dějin, především Rudolfo Cehovi, faráři z Hrotovic.

---

² V textu práce budu nadále užívat křestní jména ve zkratce.

K sestavení své práce jsem prostudoval řadu odborných publikací, studií, článků i několik archivních pramenů. Po celou dobu vzniku následujícího textu se mi v mysli objevovala znovu a znovu jedna zásadní otázka: Dokázala Církev československá (husitská) v tragické protektorátní etapě svých dějin jít cestou následování Ježíše Krista? Text mé práce chce být odpovědí na toto tázání.

Ve své studii *Cesta Československé církve* prof. Zdeněk Trtík roku 1959 uvedl: „Existence Československé církve nemůže být zaručena ničím jiným, než její službou církvi Boží a tedy věrností Kristu, a nikým jiným, než Pánem církve samým. To však také znamená, že existenci církve nemůže ohrozit nic jiného, než modloslužba sobě samé, svým hříšným touhám a zřetelům, nebo jiným modlům ve světě a tedy nevěrnost Ježíši Kristu. Oprávněnost a záruka samostatné existence Československé církve vedle jiných církví může být jen v úsilí o větší čistotu a věrnost služby Kristu, než jaká je v ostatních církvích.”³

Trtíkův výrok je nutno vnímat v dobovém kontextu, v němž byl vysloven. Zároveň jde však i o výrok, který tento dobový kontext překračuje. Stává se tím možným vodítkem bohoslovců dalších generací CČS(H). To je dáno i teologovým hlubokým a nevykonstruovaným prožitkem smyslu existence CČS(H) i vlastního směřování v ní: „Také Československá církev je jednou z církví a proto smyslem její existence a práce je život Boží církve v jejích obcích a sborech. Také věřící Československé církve jsou povoláni k víře, naději a lásce v Boží církvi. Stalo se to u každého z nás tak, že jsme byli přivedeni do zcela určité církve, do Církve československé. Jako každá církev je i Československá církev současně a nerozlučně Boží církví i lidskou organizací. Je tu z Boží vůle a milosti, je tu v zájmu a z titulu Boží církve,

---

³ Zdeněk Trtík, *Cesta Československé církve*, in: *Náboženská revue CČS*, roč. 30, č. 6 / 1959, s. 249.

která žije v jejích obcích. Do ní má přivádět a jejími údy má činit ty, které získala a získává. Zásadně nemá jiného poslání, než kterákoliv křesťanská církev ve světě. Vznik Československé církve ve XX. století je podmíněn dějinně. Zástupy lidí, kteří z rozmanitých důvodů nemohli nalézt svou spásu ve starších církevních útvarech v našich zemích, byly přivedeny do obecenství víry, naděje a lásky v Československé církvi. Tak se dějinně projevila Boží vůle a milost ve vzniku Československé církve."⁴

Úvod své práce chci uzavřít citátem z Prohlášení 5. zasedání VIII. sněmu Církve československé husitské (z 26. ledna 2008) *Hledejte především Boží království a spravedlnost*. Ten vyjadřuje v podstatě totéž, co výše uvedl Z. Trtík, ovšem se zpětnou dějinnou perspektivou: „Účastníci sněmu se modlí k Pánu církve za ekumenickou spolupráci, vzájemný respekt a toleranci, jež se v minulosti tak kladně projevily, i do budoucnosti. Naše země byla v dávné i ne příliš vzdálené minulosti poznamenána náboženskými spory. Neblahá nevraživost dala prostor kritice křesťanství i přispěla k praktickému ateizmu. Účastníci sněmu se obracejí k vlastním členům a vyzývají k podpoře díla církve v Duchu a v pravdě. (...) Účastníci sněmu na závěr v duchu naší Liturgie prosí Boha o požehnání pro naše domovy, naši církev, drahou naši vlast i všechny lidi dobré vůle."⁵

---

⁴ Tamtéž, s. 249.

⁵ *Hledejte především Boží království a spravedlnost. Prohlášení 5. zasedání VIII. sněmu Církve československé (husitské) z 26. ledna 2008, ÚR ČČS(H), Praha 2008, s. 2.*

2. Události roku 1938 a jejich vliv na ČČS(H)

2.1 Politická a náboženská situace v Československu před Mnichovem

Před přijetím Mnichovského diktátu (na podzim roku 1938) se ocitlo Československo pod silným tlakem velmocí. Francie a Anglie chtěly politikou appeasementu zabránit Německu v porušování Versailleské smlouvy. Prezident E. Beneš měl malou možnost za této situace politicky taktizovat. Byl si však vědom, že budoucnost svobodného Československa musí být podepřena záštitou silného politického spojence, který by dokázal v případě ohrožení pomoci jeho zemi odrazit německého agresora.

Meziválečný československý stát i prezident Beneš se proti ose zla Berlín-Řím-Tokio orientovali po řadu let na spojení se zeměmi reprezentujícími obdobné kulturní i politické hodnoty, Francií a Anglií. Stejně hodnotné spojení se Sovětským svazem nepřipadalo v úvahu z politicko-ideových důvodů. Ani politická dohoda s Německem nebyla po roce 1933 z těchto politicko-ideových důvodů možná.

Adolf Hitler, nový muž v čele Německa, neusiloval o dohodu, ale o zničení meziválečného Československa. V této snaze se opíral i o podporu značné části příslušníků německé menšiny v Československu. Pomáhala mu i skutečnost, že E. Beneš i politické elity Československa u moci jen pomalu a leckdy ne zcela uměřeně reagovaly na potřeby národnostních menšin v zemi. Po rozpadu monarchie se především Němci žijící v ČSR stále cítili cizinci na území státu, který jim přesto dokázal poskytnout řadu významných politických i národnostních práv. Nespokojenost Sudetských Němců v zemi tak zásadním způsobem přispěla k vývoji v Československu před přijetím Mnichovského diktátu.

Od 14. září 1938 byla v Berlíně zablokována jednání mezi představiteli ČSR a SDP, jež požadovala podstoupení pohraničních

území Československa Třetí říši. Nátlak spojenců na ČSR za této situace z obavy ozbrojeného konfliktu narůstal. V Bad Godesbergu se konala schůzka mezi N. Chamberlainem a A. Hitlerem. Do Hitlerových požadavků zde se promítaly i politické zájmy Polska a Maďarska. Dne 24. září 1938 byla na území ČSR vyhlášena všeobecná mobilizace.

Vedení ČSR Hitlerovy požadavky odmítlo z důvodu obav o ohrožení existence samotné republiky. Občané a politická reprezentace byli v této politické situaci odkázáni pouze na příslib pomoci spojenců a doufali v jeho reálné naplnění v případě válečného konfliktu. Francie a Anglie hledaly intenzivně východisko z této vleklé krize. To mělo přinést setkání nejvýznamnějších státníků velmocí obou stran narůstajícího evropského konfliktu v Mnichově.⁶

Česká společnost se nacházela v tomto přelomovém období svých dějin ve velké nejistotě. Součástí české společnosti byli i křesťané a to i věřící Církve československé (husitské). Obavu duchovních i laiků CČS(H) o udržení míru v Evropě i v ČSR vystihl jeden z teologů církve, duchovní dr. František Hub v jednom z církevních periodik. Vyslovil zde nespokojenost s neschopností evropských křesťanů řady církví a denominací konsolidovat své síly účinně v zápase s politickým zlem ohrožujícím Evropu. Dr. Hub (prožívající zklamání z neschopnosti evropských církví čelit nebezpečí) tuto situaci komentoval: „Kde je dnes duchovní vůdcovství křesťanů?! Ano, církve, jsouce na straně mocných, byly sice jimi hmotně zajištěny, ale eo ipso oloupeny o duchovní vůdcovství v lidstvu. Nevedou, ale jsou vedeny. Místo, aby se předbíhaly ve službě Božímu řádu, předbíhají se v posluhování těm, kteří mají nejpádnejší pěst.“⁷

---

⁶ Felix Gilbert, David Clay Large, *Konec evropské éry*, Mladá Fronta, Praha 2003, s. 334-339.

⁷ František Hub, *Křesťan a ohrožený stát*, in: *Náboženská revue CČS*, roč. 10 č. 2 / 1938, s. 148-151. Autor textu hovoří o přístupu věřících a otázce porušení

2.2 Situace v CČS(H) před Mnichovem

Situace v CČS(H) na sklonku první republiky byla politicky i ideově poměrně složitá. Osobností, jež v této církvi rozpoznaly tragické směřování doby, nebylo mnoho. V jejich čele to byl prof. František Kovář.⁸ Varoval svou církev před extrémním nacionalismem doby. Navázal na myšlenky některých českých učenců z třicátých let minulého století věnované úloze CČS(H) v dějinách dobového Československa i Evropy. Mezi ně patřil i prof. Jan B. Kozák z ČCE.

Ten již roku 1932 v periodiku CČS(H) zachytil postavení i přínos, který může tato církev získat v národním prostředí. Ne bojem proti katolicismu, ale naléhavou snahou o pochopení a nalezení pravé a živé víry pro své věřící. Upozornil, že tuto tendenci církev naplňovala již od svého vzniku roku 1920. CČS(H) Kozákovi měla přinášet povznesení, svobodné myšlení a konání českému člověku, jeho svobodu svědomí, lidské odpovědnosti, a to ve shodě s evangeliem. To vše bez excesů extrémního nacionalismu: „Nacionalismus ve své stoprocentní podstatě je nemravný, protože sobecky bere ideál spravedlnosti – je nemorální. Proto ani CČS nemůže budovat na nacionalismu, ale musí budovat na lásce k bližnímu. Nacionální nadšení ostatně také záhy ochabuje na škodu věci, která na něm byla vybudována. Příkladem nám budiž kult Husův. Proč upadl? Protože byl spojován s národním obdivem, který záhy ochabl. Vratké byly základy tohoto kultu postaveného na národním obdivu. Hus byl křesťan a dále nic. Kristus byl muž

---

přikázání Desatera nezabiješ. Tím zdůrazňuje poslání a význam dvou nosných svátků Nového Zákona, kterými církev slaví radost narození ve svátku Vánoc a svátku zmrtvýchvstání Velikonoc. Chápe nedokonalost křesťanství a není spokojen s myšlenkou, že křesťanství dosti nevniklo do lidských duší. Hlavní problém dr. Hub vidí v uznání církve jako státního náboženství, který má počátek v době ukončení pronásledování křesťanů r. 313 po Kristu císařem Konstantinem a vleklé koketérie se státní mocí prolínající se s politikařením.

⁸ Obrazová příloha č. 7

Boží. Vezměme oběma náboženský smysl a nezbude nám zcela nic.“⁹

V navázání na tyto a podobné hlasy v české ekumeně i CČS(H) se F. Kovář v době narůstající politické krize ve střední Evropě a rostoucího politického ohrožení Československa Německem věnoval přednáškové činnosti na různých místech CČS(H). Snažil se v ní oslovit duchovní i laiky na shromážděních, synodách, sjezdech jejích organizací mládeže.

„6. června 1938 mluvil Kovář na sjezdu mládeže CČS(H) v Jindřichově Hradci. Jeho projev nesl podle hesla sjezdu název Mládež CČS(H) do služeb vlasti. Hovořil nejprve o sociální situaci v Československé republice, domovu různých sociálních tříd. V zemi mu neexistovaly nápadné sociální propasti mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva. Meziválečné Československo viděl Kovář i přes jisté společenské nedostatky jako demokratický domov všech jeho občanů. Tento stát mu však nyní byl přímo ohrožen německým nacismem. Proti násilí totalitní ideologie staví Masarykovo heslo Ježíš, ne Caesar. (...) Projev je dokladem řečnickova důrazu na jednotu demokratických politických i církevních sil ve státě a udržení existence Československa. Je i klíčem k pochopení Kovářovy práce pro církve v období druhé republiky a protektorátu.“¹⁰

Kovář v době před Mnichovem nepodceňoval politické stranictví v CČS(H). Sledoval působení různých politických stran v církvi a tázal se na směr, kterým se ta i ona bude ubírat v následujících letech. Po roce 1933 sledoval bedlivě i

---

⁹ Jan B. Kozák, O našich úkolech, in: *Český zápas*, ročník 15, č. 1/1932 s. 1-2. Dále se J. B. Kozák ve své přednášce zabýval možnou zdravou mírou angažovanosti církve na politickém poli: „V naší době musí být náboženství vyšším zdůvodněním lidských práv, o něž se dnes bojuje. A přesto nesmí zapomenout, že církve má být nepolitická. Rozumím tomu tak: jsem nepolitický, dokud myslím, a politický, když jednám. To znamená. Církve nesmí si nechat diktovat žádnou politickou stranou, ale musí svým vlivem zasahovat do politického dění, jako svaz občanů pro šíření důvěry a přátelství.“

¹⁰ Jaroslav Hrdlička, *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*, L. Marek, Brno 2007, s. 237.

politickou a církevní situaci v Německu.¹¹ Tak jako Kovář, odpor proti ideologii, jež Německo ovládla roku 1933, vyjádřila ve třicátých letech 20. století v ČČS(H) i řada dalších jejích intelektuálů, především sociolog František M. Hník.¹²

Před nebezpečím vzestupu nacismu a dalším světovým válečným konfliktem věřící ČČS(H) varoval i druhý patriarcha církve dr. G. A. Procházka.¹³ Jeho projevy byly nesené vědomím odpovědnosti za život i bezpečí více než 800 000 věřících. Patriarcha se účastnil řady mírových manifestací. Podporoval demokratické snahy v boji proti silám fašismu v občanské válce ve Španělsku. Stvrdil svým podpisem nesouhlas s nároky Adolfa Hitlera na pohraniční území ČSR. Svým přístupem, prací pro církev a stát upevnil v druhé polovině třicátých let minulého století svou autoritu. To bylo důležité pro posilu jak duchovních, tak laiků v církvi. ČČS(H) získávala i touto jeho činností sympatie v české společnosti.

Patriarchovy obavy z vážného politického vývoje v Evropě vyústily na jaře 1938 k výzvě všem občanům Československa k zachování pořádku, posile víry a bdělosti: „Československo stojí na straně nedělitelného míru, lidských práv a mezinárodní spravedlnosti. Na státní znak si vepsalo heslo: Pravda vítězí! Ve službě tomuto posvátnému cíli spojuje Církev československá Čechy a Slováky k budování novodobé křesťanské kultury. Vychovává

---

¹¹ František Kovář, K situaci v Německu, in: *Náboženská revue ČČS*, roč. 8, č. 2/ 1936, s. 108.

¹² František M. Hník, Církev a stát, in: *Náboženská revue ČČS*, roč. 10 č. 2/ 1938, s. 67-68. Autor studie se na konferenci křesťanů v Oxfordu vyjádřil k postavení církvi v Evropě na sklonku třicátých let minulého století. Poukázal, že vzestup autoritativních států zde potlačuje přirozený vývoj zákona v duchu Božího vedení a podporuje tedy sekularizační proces. „Zesvětštění veřejného života se stalo jedním z charakteristických znaků našeho věku. Přitom se nejedná jen o trpný odklon od ústředních zásad křesťanského životního názoru. Světská společnost, opřená o totalitní nároky držitelů politické moci, chce sama rozhodovat na mnoha místech o smyslu života osobního i pospolitého. (...) Z křesťanského hlediska představuje politický vývoj části moderního lidstva k totalitním státním režimům zneklidňující znamení.“

¹³ Obrazová příloha č. 6.

občany k osobní statečnosti a k mravní kázni.“¹⁴

Zatímco zástupci čtyř mocností rokovali dne 29. září 1938 v Mnichově o budoucím geografickém i politickém uspořádání střední Evropy, patriarcha G. A. Procházka jménem své církve vyjádřil podporu a duchovní posilu mobilizovanému vojsku státu: „Mobilizujeme nejen své vojáky. Ti už konají svou povinnost k národu a státu. (...) A my dnes jsme pevně odhodláni bránit jeden z nejvyšších statků lidstva: právo na svobodu dětí Božích. Žádný člověk ani národ na světě není oprávněn, aby zotročoval jiného člověka a jiný národ. Proto mobilizujeme. Proto budeme třeba i zápasit.“¹⁵

Další patriarchova výzva směřovala na náboženské obce. V ní Procházka vyzdvihl tři důležité body v nastávajícím podpůrném úsilí věřících ČČS(H). Přirovnal je k boji Davida s Goliášem a vyzval věřící:

- 1) aby se vřele a upřímně modlili za vlast, v plné důvěře, že její dobrá věc zvítězí
- 2) aby se hlásili za dárce krve
- 3) aby se naše sestry přihlašovaly k samaritánské činnosti a pilně se účastnily příslušných kurzů.¹⁶

2.3 Důsledky Mnichovské dohody pro ČČS(H) podle německého historika Rudolfa Urbana

„Úloha jednoho z nejvýznamnějších znalců dějin ČČS(H) připadla německému historikovi dr. Rudolfo Urbanovi. Historik se narodil ve městě Plauen (...) 3. února 1910. Po studiích v Lipsku, Praze, Berlíně a Königsbergu promoval roku 1937 na doktora

¹⁴ Gustav Adolf Procházka, Výzva Církve československé k národní bdělosti, in: Český zápas, roč. 21, č. 12/ 1938, s. 92

¹⁵ Gustav Adolf Procházka, Výzva k mobilisaci, in: Český zápas, roč. 21, č. 39/ 1938, s. 2.

¹⁶ Gustav Adolf Procházka, Všem bratrským radám starších a farním úřadům ČČS, in: Český zápas, roč. 21, č. 39/ 1938, s. 2

filozofie. V letech 1941-45 pracoval v Archiv des Auswärtigen Amtes v Praze. Zde se oženil s manželkou Gerdou. Na sklonku války s ní uprchl do americké zóny obsazeného Německa. V letech 1952-76 působil jako vědecký pracovník Johann Gottfried Herder Institutu v Marburgu. Zemřel 16. června 1985.¹⁷ V této krátké kapitole budu vycházet především z českého překladu Urbanovy práce o CČS(H) *Die Tschechoslovakische hussitische Kirche*, vydané roku 1973.

Dle R. Urbana po odstoupení území Německu, Polsku a Maďarsku ztratila v říjnu 1938 Církev československá řadu církevních sborů. „V západočeské diecézi se jednalo o sbory Cheb, Most, Teplice a Ústí nad Labem, ve východočeské diecézi o sbory Český Dub, Jablonec a Liberec, v moravské diecézi o Dubicko, Zábřeh, Troubelice, Hostěradice a Znojmo, ve slezské diecézi sbory Opava, Polanka, Příbor, Svinov, které byly všechny odstoupeny Německu. Přibyl k tomu ještě sbor Petržalka v Bratislavě. Polsku připadly náboženské sbory Bohumín, Doubrava (Dąbrowa), Lazy, Petřvald, Rychvald a Prostřední Suchá (Średnia Sucha). Na území postoupeném Maďarsku byl jen jeden církevní sbor v Nových Zámkách (Érsek Újvár).“¹⁸

Německý historik ve své knize uvádí, že celkově ztráta CČS(H) byla „na území postoupeném Německu nevelká. Podle statistiky z roku 1930 bylo sice jen v Čechách 20 000 osob, které se hlásily k Církvi československé, ale obecně to byly rodiny státních zaměstnanců a příslušníků armády, jež se vrátily do vnitrozemí buď ještě před německou okupací, nebo krátce po ní. Většina stávajících církevních sborů v sudetských oblastech tak svou činnost ukončila, ale početní ztráty členů sborů byly minimální. V severních a východních Čechách přešly ve většinou

---

¹⁷ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 252-253.

¹⁸ Rudolf Urban, *Církev československá*, P. Marek, Brno 2011, s. 125. Sazba k tisku.

jazykově českých městech na říšskou župu Sudety jen tři církevní sbory, a sice městečka Český Dub, Velké Hamry u Železného Brodu a Zlatá Olešnice Návarovská u Jilemnice.“¹⁹

Situace na Moravě a ve Slezsku byla dle Urbana poněkud odlišná. „Zde v oblastech připojených k Německu v blízkosti Zábřehu, Opavy, Příboru a Klimkovic bydlelo jazykově české původní místní obyvatelstvo, které svůj domov neopustilo ani po připojení sudetských oblastí k říši. Církev československá zde měla v roce 1930 v okrese Zábřeh 4 637 věřících, v okrese Opava 1 180, a v obvodu Příbor 1 125 věřících. Také v jihomoravském okrese Znojmo byla církev s 2 228 věřícími zastoupená poměrně silně.“²⁰

Přínosem Urbanovy systematické práce o dějinách CČS(H) je i shrnutí statistických dat vážících se k mnou zkoumané době. Konstatuje: „Vzhledem k tomu, že při záboru území se mimo státní útvar Československa ocitli především katolíci a v druhé řadě evangelíci, Církev československá se i přes menší početní úbytek (62 885) posunula s ohledem na počet členů mezi církvemi tehdejšího Československa na druhé místo, a zlepšila svůj podíl na celkové populaci z 5,3 % v roce 1930 na 7,5 % v roce 1938. V uvedeném období vzrostlo v Čechách její zastoupení z 8,75 % na 13,25 %, na Moravě a ve Slezsku ze 4,5 % na 5,67 %.“²¹

---

¹⁹ Tamtéž, s. 125.

²⁰ Tamtéž, s. 125. „Větší ztráty utrpěla církev v územích postoupených Polsku. V obvodu Bohumín měla v roce 1930 věřících 7 819. To bylo 15,3 % obyvatelstva. Polské úřady ihned po obsazení země vykázaly faráře Církve československé, znemožňovaly činnost sborů a obsadily farnosti. Sbor Církve československé v Rychvaldu byl dne 15. srpna 1939 vysvěcen na katolický kostel.“²⁰ Už o půl měsíce později byla tato oblast připojena k Hornímu Slezsku. V této době příslušnost k říši nechalo mnoho členů Církve československé své děti pokřtít v jiných církvích. Tyto ročníky zde Církví československé chybí, a to i poté, co bylo její působení opět povoleno; celkově slezská diecéze, sama o sobě už beztak dosti malá, utrpěla kvůli událostem let 1938–1945 největší ztráty. V roce 1938 ztratila církev v moravsko-slezské oblasti asi 30 000 přívrženců, z nichž většina se nestěhovala do vnitrozemí, jak tomu bylo v Čechách.“

²¹ Tamtéž, s. 126.

3. ČČS(H) za druhé republiky (29. 9. 1938 – 15. 3. 1939)

3.1 Politická a náboženská situace v zemi po Mnichovu

Politika appeasementu zkrachovala. Mnichovská dohoda přijala a stvrdila Hitlerovy požadavky. Zabránil pohraničních území Československa nacistickým Německem, Polskem a Maďarskem bylo zlegalizováno podpisy zástupců čtyř mocností. Dne 29. září 1938 došlo k politickému obratu ve střední Evropě, který byl zlomovým, jak pro politickou reprezentaci Československa, tak i pro občany tohoto státu.

Mnichovská dohoda přinesla změnu hranic, mezinárodního postavení i hospodářské stability Československa. Vyvolala otřes v existenci tohoto demokratického státu, v němž ČČS(H) roku 1920 vznikla.²² Po výzvách, slibech i přísahách věrnosti republice i po všeobecné mobilizaci v zemi dosáhl Adolf Hitler svého cíle. Na politickém a společenském vlivu v Československu získávaly radikálně pravicové organizace, jejichž zástupci vnímali ČČS(H) převážně negativně. Demokratický systém se zhroutil i v tomto posledním svobodném státě střední Evropy. Československo se ocitlo po rozhodnutí velmocí osamoceno. Definitivně končí historické období, které známe pod označením první republika, datovaná svým vznikem od 28. října 1918.

Jaroslav Hrdlička o tomto dějinném zlomu i jeho důsledcích pro dějiny ČČS(H) uvádí: „Mnichov znamenal pro tuto církev větší

---

²² Jan Rataj, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Karolinum, Praha 1997, s. 11–12. Během jedné noci byl zábor území o rozloze 29 000 km² přičleněn k Třetí říši. Dne 2. října 1938 obsadilo Polsko oblast Těšínska v celkové rozloze 1 000 km². Maďarsku připadla část jižního Slovenska a část Podkarpatské Rusi o rozloze 12 000 km². Hraniční ztráty Československa v roce 1938 činili 30 % původní rozlohy státu. Druhá republika se svými 98 912 km² klesla ze třináctého místa v Evropě, kde byla před Mnichovem, na místo sedmácté. Viz Obrazová příloha č. 1. Ještě více se prohloubil strategicky nevýhodný tvar československého státu. V nepoměru ke značné délce (900 km) stála nepatrná šířka (průměrně 150 km). Česko – Slovensko bylo vedle Chile nejúžším státem světa. Chile však mělo uchovány přirozené hranice na východě Andy a na západě Tichý oceán.

otřes, než si většina jejich členů byla schopna uvědomit.“²³ Jak jsem naznačil již výše, CČS(H) musela začít žít i působit ve státě a společnosti, jejichž elity jí do značné míry nebyly pozitivně nakloněny.

Období druhé republiky začíná 30. září 1938. Po nátlaku Německa, řady domácích politiků a části veřejnosti prezident Edvard Beneš abdikoval. Dne 20. listopadu 1938 se změnily i dosavadní hranice ČSR. Demokratická společnost byla zasažena radikálním omezením právní ochrany, sociálních i občanských svobod. Ideály roky tvořené a aplikované demokracií vedenou prezidentem T. G. Masarykem byly ochromeny. Víra v parlamentní demokracii a lidská práva byla zrazena. Historik Jan Rataj se zamýšlí nad některými důsledky tohoto vývoje pro českou společnost i prostředí církví: „Následkem těchto nálad v české společnosti byla politická dezorientace, rozvrat dosavadních jistot a hodnot, pocit státního, národního, hospodářského, sociálního a mravního selhání liberální demokracie.“²⁴

Politická situace v druhé republice byla silně ovlivněna politickými postoji řady představitelů agrární strany, v čele s Rudolfem Beranem. Došlo k formování nového politického spektra v němž hrály dominantní roli pravicové strany, pod vedením politiků toužících po moci a ideově mnohde popírajících kladný přínos předchozích dvaceti let prvé republiky. Tyto snahy vrcholily vznikem převážně pravicového politickostranického uskupení SNJ (Strany národní jednoty). V legální opozici vůči SNJ vzniká seskupení politických stran převážně levicově smýšlejících politických osobností i některých politiků zastávajících dříve pozice politiky Hradu. Opozice utvořila protiklad k SNJ v NSP (Národní straně práce).

---

²³ Jaroslav Hrdlička, *Patriarcha Dr. Miroslav Novák, Život mezi svastikou a rudou hvězdou*, L. Marek, Brno, 2010, s. 46-47.

²⁴ Jan Rataj, cit. dílo (1997), s. 14.

Politické změny vedly přirozeně i k politickému tříbení a vymezování mezi věřícími CČS(H). Politický život lze jen těžko oddělovat od života duchovního. Mezi členy SNJ můžeme nalézt vysoký počet osobností bez konfese, věřících římskokatolické církve, ale i některé osobnosti CČS(H) zapojené do práce agrární strany. V ÚR CČS(H) se jednalo především o jejího místopředsedu JUDr. Josefa Dvořáka. Přesto lze konstatovat, že v národní církvi převažovali členové levicových demokratických stran a stran středu politického spektra. Ty za druhé republiky nalezneme především v NSP (Národní straně práce). K jejich politickému profilování přispívala i skutečnost, že mezi věřícími CČS(H) byl (od vzniku této církve) kladen důraz na křesťanskou solidaritu, bratrství a sesterství.

3.2 CČS(H) v nové dějinné situaci

Jak konstatuje R. Urban, „v prvních letech německé okupace mohla Církev československá nadále pracovat relativně nerušeně. Byla vysvěcena celá řada nových církevních budov, jejichž stavba samozřejmě započala už dřív. Český zápas měl dvojnásobný rozsah ve srovnání s pozdějším obdobím komunistické vlády.“²⁵

I když byla v této době CČS(H) podrobena těžkým zkouškám, ve své službě Krista nezhodila. Její duchovní i laici jako rozsévači procházeli polem církve, aby je osévali zrnem, jež mělo vydat i ve zlých časech mnohonásobnou úrodu. Charakteristickým pro tento čas je programní článek S. Peldy *Co koná Čs. církev pro mládež ve věku předškolním*. V něm je na sklonku druhé republiky naznačena řada cest, jimiž se CČS(H) měla ubírat i v době okupace ve své práci s dětmi a mládeží: „V Jednotách mládeže chceme dokončit to, k čemu duchovní a učitelé náboženství a křesťanské rodiny položily základy v dětství. Chceme tu setbu ochránit a dále

---

²⁵ Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 127.

rozvíjet a přivádět do květu, aby se v dospělosti objevilo i ovoce, aby naše mládež vospívala ve vzorné křesťanské občany naší milé, demokratické republiky, kteří by dovedli uskutečnit ve svém životě Boží království, lidské bratrství před Hospodinem a stali se tak zástupem Božích bojovníků i zákona Jeho."²⁶

Pro CČS(H) v čele s patriarchou G. A. Procházkou bylo bezpodmínečně nutné akceptovat politickou i právní realitu druhé republiky. Nemělo se to však dít na úkor zájmů církve a v nadměrném vydání politickým silám, jež byly pro život pomnichovského státu určující (SNJ). V době po Mnichovu, krátce před výročím vzniku samostatného československého státu vyzval patriarcha Procházka zástupce státu i duchovenstvo a laiky své církve takto: „Moje výzva není výzvou politickou, nýbrž mravní a náboženskou, ale právě proto obracím se také ke svědomí všech, kdo mají jakýkoli vliv na řešení těchto otázek, aby i tu postupovali s vědomím, že zůstat máme věrni sobě pravdě a spravedlnosti, a žádám tudíž:

- 1) aby nová ústava republiky zachovala co největší míru občanských svobod v ohledu politickém, kulturním i náboženském,
- 2) aby redukce politických stran dala se tak, aby umožnila plnější a účinnější rozvinutí principu demokracie,
- 3) aby řešení otázky sociální založeno bylo na duchu křesťanské spravedlnosti a tak odstraněny byly příčiny třídního boje."²⁷

V prvním i druhém bodě se patriarcha vyslovuje bezesporu k vytvoření takového právního a politického prostředí v zemi, jež

---

²⁶ Stanislav Pelda, Co koná Čs. církev pro mládež ve věku předškolním, in: *Český Zápas 1939. Rodinný kalendář Církve československé*, TND, Praha 1938, s. 23.

²⁷ Gustav Adolf Procházka, Všem věrným Čechům, in: *Český zápas*, roč. 21, č. 44/ 1938, s. 1-2

by CČS(H) uchovalo možnost adekvátního působení ve společnosti. Třetí bod pak je jistým ústupkem nosným ideologickým principům druhé republiky s jejich tendencí omezení sociálních napětí skupinové povahy. Nejednalo se zde však o ústupek, který by zasahoval podstatu díla CČS(H) ve společnosti.

Jak dokládá celé znění textu, o jeho podobě se patriarcha radil se svým mnoholetým rádcem, sociologem a teologem Františkem M. Hníkem, pedagogem Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké (HČEFB). Ten patřil k význačným osobnostem dobové CČS(H).²⁸

V této nelehké době se Hník rozhodl k působení za hranicemi pomnichovské republiky. „Již na schůzi ÚR CČS(H) 12. ledna 1938 byla probírána pozvánka představeného Manchester College v Oxfordu J. H. Weatheralla Hníkovi a jeho rodině, aby teolog mohl převzít v studijním roce 1938/39 lektorát sociologie v Oxfordu.“²⁹

Na jaře 1938 dalo MŠNO Hníkovi souhlas k jeho přednáškám v Oxfordu. Teolog v anglickém universitním prostředí působil do 1. září 1941. Pak byl převeden na ministerstvo zahraničních věcí exilové československé vlády, kde pracoval v oddělení pro kulturní styky.³⁰

Hníkův odchod z vlasti byl ukazatelem složité situace, do níž se CČS(H) s českou společností po Mnichovu dostala. Výstižně se o ní vyslovil německý historik R. Urban: „Přesto nebyla takzvaná druhá republika Církvi československé nijak zvlášť

---

²⁸ František M. Hník, *Za lepší církví*, TND CČS, Praha 1930; *Duchovní ideály československé církve*, TND CČS, Praha 1934; *Pohnoutky dobročinnosti v křesťanství*, TND CČS, Praha 1935; *Otázky veřejného života s hlediska ekumenického křesťanství*, TND CČS, Praha 1939.

²⁹ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 242. Pro pozvání Hníka do Oxfordu byla důležitá příprava vydání jeho knihy *Pohnutky dobročinnosti v křesťanství* do anglického jazyka (*The Philanthropic Motives in Christianity* byla vydána roku 1938).

³⁰ Jan Blahoslav Lášek, František M. Hník, in: *Slovník českých filozofů*, Brno 1998, s. 181; srov. též Václav Kadeřávek, *Významné osobnosti Církve československé husitské*, in: *Blahoslav 1980*, Blahoslav, Praha 1981, s. 52.

nakloněná. V měsících před vypuknutím druhé světové války dokonce do Církve československé přicházelo mnoho nových členů. V létě roku 1939 citovaly církevní noviny bulvární pražský list *Večerní české slovo*, podle nějž je značný příliv členů církve patrný zvláště na venkově. I počet lidí, kteří se účastnili Husových slavností, pořádaných československou církví, údajně ukazoval nový rozmach církve. Dokonce prý do církve lidé místy vstupovali masově. Celkově se ale konverze k Církvi československé odehrávaly ve skromném měřítku. Jak vyplývá ze statistických údajů českého statistika Vladimíra Srba, uveřejněných po válce, přestoupilo v roce 1939 do Církve československé celkem 15 653 osob, z toho jich 9 147 přestoupilo z církve římskokatolické. Z nových členů jich dříve bylo 5 957 bez vyznání. Lidé i z církve vystupovali, i když v menší míře. V diecézi pražské v roce 1939 do církve vstoupilo 7 530 nových členů, a 3 543 jich vystoupilo. V následujících letech přestupy opět ustaly. O přestupech v hromadném měřítku nemohla být řeč.³¹

3.3 Sociální život v CČS(H) po Mnichovu

Sociální činnost v CČS(H) prošla mezi válkami značným rozvojem. Na základě výnosu ministerstva vnitra č. 59.060/ 33-6 z 27. září 1933 byla institucionalizována založením Ústředí sociální práce CČS(H), a to na spolkovém základě. Ten zahrnul Ústředí sociální práce (ÚSP) CČS, čtyři diecézní svazy a téměř stodevadesát odborů sociální práce, třicet stanic ošetrovatelské a zdravotní služby, zotavovny a sociální ústavy.³²

Pomnichovský stát musel zvládnout zajištění základních potřeb pro občany, kteří nuceně a pod nátlakem opouštěli pohraničí. Většinou se jednalo o zaměstnance státní správy (učitelé, zaměstnanci pošt, zaměstnanci drah, úředníci,

³¹ Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 126.

³² Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 115.

četnictvo, justice). Sociální instituce církví mu v tom byly nápomocny. Sociální pracovníci CČS(H) (duchovní i laici) se proto angažovali v péči o české a moravské vystěhovalce z pohraničí, oběti bojů i rodiny pronásledovaných nacismem.³³

Věřící CČS(H) poskytovali uprchlíkům z pohraničí přechodné ubytování, pomoc při hledání pracovních příležitostí. Přispívali na stravné a pořádali dětské tábory ve svých zotavovnách. Finanční pomoc přicházela ze sbírek, darů a sociálních fondů všech diecézí CČS(H), ale i od jednotlivých věřících. Spřátelená Unitářská asociace v Bostonu se zapojila do humanitární pomoci uprchlíkům z pohraničí tím, že odtud byly zasílány materiální dary, ošacení, vlna, pokrývky a finanční prostředky. Unitáře zastupovala v rámci pomoci Miss Lee z Londýna.³⁴ I starosta Londýna Thomas F. Kingsmill zaslal peněžitý dar na fond pro uprchlíky a pomoc dětem CČS(H). Pomoc přicházela též z Holandska.

Jednotlivými sociálními případy se nezaobíralo centrum sociální práce při ústředí církve, ale přímo samostatné odbory sociální práce při náboženských obcích. Například při náboženské obci CČS(H) Praha - Michle byla zřízena tkalcovna. V roce 1937 pracovalo při náboženských obcích 186 sociálních odborů. Po Mnichovu 1938 celkem 21 odborů na zabraném území přestalo vyvíjet svou činnost. Část se k této činnosti vrátila po březnu 1939, další část až po květnu 1945.

V rozmezí mezi lety 1936-38 bylo na sociální péči o přestárlé, nemajetné a děti CČS(H) vydáno 992 536 12 K. Věřící vykonávali péči o bližní bez nároku na honorář. Administrativní výdaje hradili ze svých soukromých prostředků. CČS(H) zaopatřila 16 040 občanů ČSR, kteří se ocitli bez prostředků. Pomoc byla

---

³³ Berta Mildová-Bílková, Sociální práce za války, in: *Ročenka dětského domova dr. Karla Farského v Jílovém 1946*, Odbor sociální práce CČS, Praha 1945, s. 24-26; srov. též Olga Líbalová-Hedvika Zimmermannová, *Historie sociální práce v CČS(H)*, in: *90 let Církve československé husitské, ÚR CČS(H)*, Praha 2010, s. 232.

³⁴ Obrazová příloha č. 2

poskytována bez ohledu na vyznání.

B. Mildová-Bílková ve své zprávě o činnosti ústředí sociální péče uvádí: „V té době nadlidských sociálních úkolů se osvědčila soustavná průprava dobrovolných sociálních pracovníků a odborné řízení jejich práce. Hned při prvních transportech uprchlíků zúčastnily se členky sociálních odborů CČS v náboženských obcích jako dobrovolné sestry Červeného kříže poskytování první pomoci na nádražích a připravovaly nouzové ubytování: jiné se staraly o občerstvení, sbírky šatstva...”³⁵

Statečnost a pracovitost členů CČS(H) byla obdivuhodná a v převážné většině založená na dobrovolné činnosti. I z časového odstupu je třeba kladně hodnotit jejich vytrvalost, odhodlání, a kvalifikovanou pomoc potřebným. Ta se odehrávala v době nejistoty a růstu politických a sociálních napětí ve společnosti. Sociální pracovníci církve dokázali účinně naplnit svou činností slova patriarchy o potřebné rozvaze a bdělosti v působení CČS(H) v české společnosti.³⁶

Dobovou obětavost bratří a sester z CČS(H) na sociálním poli i v běžném životě církve mapuje přehledně článek místopředsedy ÚR CČS(H) F. Plechatého *Obětavostí k statečnosti* ze sklonku války. V ní je řečeno: „Je radostným úkazem, že obětavost členů naší církve za poslední čtyři roky se ztrojnásobila.”³⁷

---

³⁵ Berta Mildová-Bílková, *Výroční zpráva - ústředí sociální práce v CČS*, in: Blahoslav, Praha 1938, s. 9-10

³⁶ Gustav Adolf Procházka, cit. dílo (1938), s. 2

³⁷ František Plechatý, *Obětavostí k soběstačnosti*, in: *Blahoslav 1945*, Blahoslav, Praha 1944, s. 41.

4. Církev v období Protektorátu Böhmen und Mähren (1939 – 1945)

4.1 Politická a náboženská situace na počátku protektorátu Čechy a Morava

Okupaci pomnichovského státu Čechů a Slováků předcházelo jednání s několika politiky tohoto státu v čele s třetím prezidentem JUDr. Emilem Háchou (zvoleným Národním shromážděním 30. listopadu 1938). Ten byl pozván do Berlína den před vstupem německých vojsk na území Č-SR. Zde byl přinucen k podstoupení zbytku státu (v jehož čele stál) nacistickému Německu. Nemocný a oslabený prezident nebyl schopen tvrdému nátlaku nacistů čelit.³⁸

15. březen 1939 ukončil existenci druhé republiky. Po vpádu německých vojsk na území Č-SR začalo být řadě anglických, francouzských i amerických politiků jasné, že se Adolf Hitler rozhodl naplno opustit cestu míru a vydat se (jak již dříve vyslovil ve své knize *Mein Kampf*) cestou celoevropské agrese. 16. března 1939 vydal Hitler výnos o zřízení Protektorátu Böhmen und Mähren č. 75/ 1939 Sb. Hlavou protektorátní správy se stal již výše uvedený státní prezident JUDr. Emil Hácha, protektorátní vláda formálně nejvyšším orgánem výkonné moci. Činnost presidenta i vlády byly však naprosto kontrolovány úřadem říšského protektora i jím samým.³⁹ V tomto útvaru (k jehož vzniku vedla trnitá cesta zdoluhavých a bezvýchodných jednání zástupců evropských velmocí, nestabilní politická i hospodářská situace, migrace, a radikální omezení občanských práv) byly odstraněny zbytky demokratického parlamentarismu.

Před vpádem Němců do Č-SR 14. března 1939, byly dovršeny separatistické myšlenky Ludové strany Slovenska. Došlo k vyhlášení Slovenského štátu v čele s klerofašistou Josefem Tisem. Německo svým jednáním přispělo a urychlilo snahy Slováků založit

---

³⁸ Jan Gebhart, Jan Kuklík, *Druhá republika 1938-1939*, Paseka, Praha 2004, s. 239-240.

³⁹ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 245-246.

vlastní suverénní stát.⁴⁰ Tento politický vývoj přinesl ztrátu možnosti působení CČS(H) na Slovensku. Ta zde ztratila devět náboženských obcí.⁴¹

Zajímavý byl i vývoj postavení CČS(H) na Slovensku před vznikem Slovenského štátu. Diecézní rady na Moravě se vedle ÚR CČS(H) podílely na přípravě postupného omezení činnosti slovenských náboženských obcí už od konce roku 1938. Předcházelo tomu vyhlášení autonomie Slovenskej krajiny ústavním zákonem č. 209/ 1938 Sb.⁴² Duchovní i laičtí pracovníci církve i jejich rodiny ze Slovenska začali být v této době převáděni do Čech a na Moravu. V této činnosti se výrazně angažoval moravský biskup R. J. Stejskal. Ten navštívil ještě v době druhé republiky předsedu autonomní vlády Slovenské krajiny ThDr. Josefa Tisa v záležitostech CČS(H). Během jednání ÚR CČS(H) na jaře 1939 biskup Stejskal navrhl, aby se slovenští příslušníci CČS(H) přehlašovali do luterské církve.⁴³

4.2 Právní subjektivita CČS(H) za protektorátu Čechy a Morava

Právní uznání CČS(H) bylo dáno právním vyhlášením ze dne 15. září 1920, ve kterém byla tato církev na území ČSR prohlášena za státem uznanou. Jak již bylo řečeno, protektorát s okupací přinesly zemi likvidaci samostatného právního života. CČS(H) pak přinesl hrozbu jejího rozpuštění.⁴⁴

---

⁴⁰ (Anonym), *Zpráva ze Slovenska*, in: *Český zápas*, roč. 22, č. 18/ 1939, s. 3. „Podle prohlášení předsedy slovenské vlády Dr. J. Tiso, stává se Slovensko římskokatolickým státem. Zájmy církve římskokatolické – pravil Dr. Tiso – budou plně respektovány. Katolický život na Slovensku bude s to od nynějška se rozvíjet jako dosud nikdy. Slovensko prožívá znovuzrození římského katolicismu. Slovenská vláda učinila opatření, aby život katolické církve se stal silnějším.“

⁴¹ Miloslav Kaňák, *Církev československá husitská v boji proti nacismu*, in: *Theologická revue*, roč. 46, č. 2/ 1975, s. 30. Podkarpatská Rus, nejvýchodnější část československého státu, byla anektována Maďarskem.

⁴² Pavel Mates, *Druhá republika*, in: *Dějiny československého státu a práva (1918–1945)*, Doplněk, Brno 1992, s. 98.

⁴³ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 248.

⁴⁴ Milan Salajka, *Řád a právo v ekumenické církvi-II.*, HČBF, Praha 1975, s. 44.

Nové politické uspořádání po Mnichovu a především po vzniku protektorátu nutilo vedení CČS(H) k hledání cest stabilizace jejího právního postavení, včetně postavení náboženských obcí, jež se nacházely v pohraničním území bývalého Československa.

Pro toto úsilí je příznačný ještě v době po Mnichovu list ÚR CČS(H) adresovaný Ministerstvu pro církevní záležitosti v Berlíně z 15. ledna 1939. „Ústřední rada čsl. církve v Praze obrací tímto dopisem pozornost ministerstva pro církevní záležitosti německé říše na svou nb. společnost, působící také v Sudetech a vyžadující pro další své působení uznání ze strany státní správy německé říše a úpravy svých poměrů na tomto území ve smyslu zákonodárství německé Říše.“⁴⁵

„Jde o návrh listu ÚR CČS(H), jímž tato církevní instituce usiluje vysvětlit uvedenému ministerstvu v Říši právně teologické principy CČS(H). V prvním bodu listu je uvedeno, kdy vznikla CČS(H) a jak došlo k jejímu státnímu uznání. Druhý bod označuje za střed vnějšího života církve její ústavu. Třetí bod představuje Učení CČS(H) jako osu jejího věroučného a mravního života. Německý překlad Učení byl k listu pro ministerstvo přiložen. Čtvrtý bod podal výčet náboženských obcí CČS(H) a farářů zde působících na území, jež po Mnichovu připadlo z ČSR Třetí říši. V pátém bodě listu je vyjádřeno úsilí ÚR CČS(H), aby církev byla na půdě Říše prohlášena za náboženskou společnost uznanou státem za podmínek, které platí pro ostatní křesťanské církve v Říši.“⁴⁶ Šestý bod listu adresátu navrhuje: „ÚR je ochotna jednat o podmínkách, které jí budou ministerstvem pro církevní záležitosti za účelem státního uznání čsl. církve na půdě německé Říše oznámeny. Je ochotna za účelem urychleného

---

⁴⁵ ÚR CČS(H)-Ministerstvu pro církevní záležitosti v Berlíně, Koncept listu z 15. ledna 1939, Archiv Františka Kováře.

⁴⁶ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 244-245.

jednání vyslat do Berlína své zástupce, vybavené plnou mocí.”⁴⁷

Hlavním cílem listu bylo uchování náboženských obcí CČS(H) na území zabraném Říší v této církvi. Pokračováním těchto snah bylo jednání zástupců ústředí církve s ministerstvem zahraničních věcí ČS-R o uznání CČS(H) v Německu, Polsku a Maďarsku.

Tyto snahy pokračovaly z ústředí CČS(H) i po vzniku protektorátu v březnu 1939. I na základě údajů z dobového církevního periodika je možno konstatovat, že se po probíhajících dějinných zvratech na cizím území ocitlo z 260 právně uznaných obcí CČS(H) 34. Na německém území jich bylo 19, na polském 6. Na území Slovenského štátu se jednalo o dalších devět ztracených náboženských obcí.⁴⁸

Vedoucí představitelé CČS(H) se tedy i v těchto těžkých politických podmínkách nadále snažili udržet některé základní možnosti pro činnost náboženských obcí v pohraničí.

4.3 Změna názvu CČS(H)

Ke změně názvu CČS(H) se ve své systematické práci zevrubně vyjádřil německý historik R. Urban. Opřel se především o zevrubnou studii k tématu dr. V. Kadeřávka *In memoriam patriarchy dr. G. A. Procházky*: „Jak ve svém článku z roku 1972 uvedl Václav Kadeřávek, vedení církve si už na podzim 1938 bylo vědomo toho, že dosavadní označení církve nebude možné dále do budoucna udržet. To bylo tím aktuálnější pro období po 15. březnu 1939, kdy Československo přestalo existovat jako samostatný stát a místo něj vznikl protektorát Čechy a Morava. Týž den jmenovala ústřední rada zvláštní komisi, v jejímž čele zasedli pozdější

⁴⁷ ÚR CČS(H)-Ministerstvu pro církevní záležitosti v Berlíně, Koncept listu z 15. ledna 1939, Archív Františka Kováře.

⁴⁸ (Anonym), Přidělení službou kněží-emigrantů, vyhoštěných ze záboru polského, in: *Úřední věstník Církve československé*, roč. 19, č. 1/ 1939, s. 5-6; srov. též (Anonym), Poznámky, in: *Český zápas*, ročník 22, č. 15/ 1939, s. 2. I z území zabraných Polskem byli kněží CČS(H) vyhnáni.

patriarcha Kovář a teolog Spisar, a tato komise se měla zabývat budoucím názvem církve. Komise si od církevních sborů vyžádala návrhy, z nichž Kadeřávek uvádí následující: Křesťanská svobodná církev, Česká husitská církev, Křesťansko-reformovaná církev, Utrakvistická církev Cyrila a Metoděje, Novoreformační církev, Novohusitská církev a Národní církev. Někteří si ale také přáli, aby stávající název zůstal zachován. Komise nakonec předložila ústřední radě návrh na název Církev reformně křesťanská nebo Česká církev reformně křesťanská. Ústřední rada se však rozhodla, že zachová původní název, jak nejdéle to půjde, a že – bude-li to nevyhnutelné – přijme název Církev českokřesťanská.“⁴⁹

Mnozí duchovní i laici CČS(H) skutečně hledali nový název své církve, který by odpovídal realitě doby po 15. březnu 1939. V květnu 1939 se novým názvem CČS(H) zabývalo i její periodikum. „Karel Háňavka napsal, že změny ústavněprávních poměrů si vyžádaly i změny názvu církve. K tomu údajně mohlo dojít na církevním sněmu, lze se však také domnívat, že název církve se změní se souhlasem orgánů dočasně a sněm později rozhodne s konečnou platností. Kdesi se už prý začalo neoficiálně používat označení Církev česká. K tomuto textu vyšla redakční poznámka, že název Církev československá má veřejně-právní charakter, a není proto přípustné používat název Církev česká.“⁵⁰

Bylo nemyslitelné, aby jako pozůstatek politických poměrů ve

---

⁴⁹ Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 125; srov. též Václav Kadeřávek, In memoriam patriarchy dr. G. A. Procházky, in: *Theologická revue*, roč. 5, č. 1/ 1972, s. 35-38.

⁵⁰ Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 127; srov. též František Kovář, V Protektorátu, in: *Náboženská revue CČM*, roč. 11, č. 2/ 1939, s. 67. Problematice změny názvu CČS(H) se věnoval na počátku protektorátu publicisticky F. Kovář. Konstatoval, že jméno církve je součástí její ústavy. Tu může změnit jen církevní sněm, jehož usnesení potřebují ještě schválení státu, mají-li mít veřejnoprávní platnost. Sněm byl připravován ke svolání na rok 1940. „Je tedy pravděpodobno, že název naší církve bude v zájmu veřejnoprávních důsledků upraven úředním opatřením vlády Protektorátu. Ale takové opatření může mít jen přechodný ráz. Definitivní změna názvu církve může být provedena teprve církevním sněmem a nabyt veřejnoprávního uznání schválením vlády.“

střední Evropě před 15. březnem 1939 bylo v názvu CČS(H) uchováno slovo „československá“. V důsledku zániku meziválečného Československa pozbylo toto geografické určení smyslu. Dne 16. listopadu 1939 byl patriarcha Procházka předvolán do úřadu říšského protektora. Zde mu bylo sděleno, že název církve musí být co nejdříve změněn. Dozvěděl se zde, že Němci souhlasí s oficiálním označením Česká národní církev. Patriarcha Procházka rozeslal členům ÚR CČS(H) dopis s otázkou, zda souhlasí s tímto novým názvem. Souhlasili všichni členové ústředního výboru, až na Františka Kováře, který trval na názvu Církev českokřesťanská. Procházka pak dopisem 20. listopadu 1939 sdělil úřadu říšského protektora, že členové ústředí církve souhlasí s názvem Česká národní církev. Dva dny nato Procházka tento souhlas odvolal a po konzultaci s ministrem školství navrhl nový název – Církev českomoravská. Název církve tak byl znovu zvolen podle tehdy používaného ústavněprávního geografického označení. Úředně byl název změněn na „Církev českomoravská“ vyhláškou ministerstva školství z 22. dubna 1940.⁵¹ Periodikum Český Zápas používalo tento název v podtitulu od 14. března 1940.⁵²

4.4 Vztah církve k židovské otázce

Po první světové válce množství Židů preferovalo více německou, než českou národní příslušnost. Antisemitismus v Čechách zesílil v období druhé republiky. Židovská menšina byla řadou nejen německých, ale i českých obyvatel v zemi vnímána jako cizorodý prvek. Je třeba zdůraznit, že z židovského prostředí nevyšly iniciativy vedoucí k rozpadu ČSR. Zákony první republiky zaručovaly této národnostní menšině žijící na území Československa práva daná ústavou tak, jako jiným menšinám v

---

⁵¹ Obrazová příloha č. 5

⁵² Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 128. Informace MŠNO o změně názvu CČS(H) na CČM byla otištěna ve Věstníku MŠNO, roč. 22, č. 5/ 1940.

zemi. Právní uspořádání ČSR bylo pro židovskou menšinu vyhovující z hlediska jejich podnikatelských iniciativ ve sféře průmyslu i obchodu, ale i dosažením politického vlivu v zemi. ČS-R a ještě více protektorát tuto situaci zásadním způsobem změnil y v neprospěch židovského obyvatelstva.⁵³

Teologové i přední představitelé CČS(H) ani v době protektorátu nenarušili pod tlakem nacistické ideologie biblické ukotvení teologie své církve. Nedošlo k nahrazování Starého Zákona Novým. Biblisté církve (F. Kovář, M. Novák) v řadě přednášek a v mnoha studiích i článcích připomínali Ježíšův židovský původ.⁵⁴ Neustupovali z konceptu vzdělávání bohoslovců v reáliích Starého i Nového Zákona.⁵⁵

Někteří duchovní CČM (např. J. Mánek) poskytovali občanům židovské národnosti podporu paděláním dokladů o udělených křtech a smíšených manželstvích pro německé úřady. V tragické naléhavosti doby upřednostňovali záchranu života člověka před učením víry. Poskytovali pronásledovaným Židům potraviny, uchovávali židovskou literaturu a části majetků.⁵⁶

4.5 Deutsche Christen

Německý historik R. Urban se o stýkání a potýkání CČS(H) s německým nacistovaným církevním hnutím vyjadřuje takto: „Nějakou dobu se dokonce zdálo, že Církev československá je pro německé úřady vhodným partnerem v jejich politice namířené proti katolické církvi. Vzhledem k tomu, že vývoj Církve československé

⁵³ Opatřování dokladů pro úřední důkaz rodového původu, in: *Úřední věstník Církve československé*, roč. 19, č. 7-9/ 1939, s. 47.

⁵⁴ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 259.

⁵⁵ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2010), s. 56. Po celou dobu protektorátu ve výuce i zkouškách figuruje Starý zákon, jako nedílná součást k pochopení Kristova evangelia. I nadále byl vyučován jako předmět hebrejský jazyk.

⁵⁶ Pavel Helan, Příspěvek ke vztahu Československé (Českomoravské) církve k Židům v období Protektorátu Čechy a Morava, in: *Teologická revue UK HTF*, roč. 70, č. 4/ 1999. s. 71-73 .

vykazoval určitou podobnost s hnutím německých křesťanů, podporovaným říšskou centrální mocí, německá strana věřila, že obě církevní hnutí budou nutně i nějakým způsobem spolupracovat. Fakticky nejen že došlo k výměně dopisů, ale v roce 1940 dokonce patriarchu G. A. Procházku navštívil říšský biskup Ludwig Müller osobně. (...) Tato spolupráce se však neuskutečnila, protože obě církve zastávaly odlišné národně-politické postoje. Pokud by ke spolupráci došlo, mohlo by to mít na Církev československou po roce 1945 katastrofální dopad.“⁵⁷

S jeho hodnocením je možno souhlasit. V prvních letech protektorátu projevilo o CČM zájem říšské pronacistické protestantské církevní hnutí Deutsche Christen. Osobností, jež k tomu významně přispěla, byl duchovní CČS(H) Rudolf Ceh. Ten byl po matce německého původu.⁵⁸ „Byl ustanoven zmocněncem ÚR CČM k jednání o uznání církve v Sudetech. Měl být vybaven pověřovacími listinami pro říšského komisaře pro sudetoněmecké oblasti Konráda Henleina a o tomto jeho pověření mělo být informováno i MŠNO.“⁵⁹

Již na začátku roku 1940 se ÚR CČM pod Cehovým tlakem věnovala navázání styků s Deutsche Christen. „Schůze ÚR CČM na počátku září 1940 rozhodla o přijetí říšského biskupa Ludwiga Müllera (1883–1945) z Německé evangelické církve i jeho průvodce R. Ceha patriarchou Procházkou. Setkání se měli zúčastnit i prof. F. Kovář a ředitel kanceláří ÚR CČM F. Procházka.“⁶⁰

Říšský biskup Müller navštívil patriarchu Procházku v polovině září 1940. Seznámil se s teologií i organizačními

---

⁵⁷ Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 127.

⁵⁸ Martina Kotlíková, Rudolf Ceh – Němec a oddaný kněz Církve československé ve složitém období let 1934 – 1950, in: Pavel Marek a Jiří Hanuš (ed.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 477 a násl; srov. též Vladimír Sakař, Církev československá (husitská) za druhé světové války, in: *Informační bulletin HSPAOČR Veritas*, č. 11/ 2002, s. 12.

⁵⁹ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2010), s. 60–61.

⁶⁰ Tamtéž, s. 61.

strukturami církve a prohlédl si i některé její stavby.⁶¹ „V lednu 1941 dostala ÚR CČM oficiální pozvání na druhý pracovní sjezd, který konal Institut zur Erforschung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben v Eisenachu. Akce se konala pod ideovým vedením novozákonního teologa prof. Waltera Grundmanna (...). Institut byl Grundmannem založen 6. května 1939 v napojení na Deutsche Christen. Jeho první pracovní sjezd se odehrál mezi 1. a 3. březnem 1940 ve Wittenbergu.“⁶²

Na sjezd institutu byli z CČM (díky R. Cehovi) pozváni i prof. A. Spisar a prof. F. Kovář. Ceh k návštěvě sjezdu vyzval i biblistu dr. M. Nováka. Ten nabídl patriarchovi Procházkovi, že konferenci navštíví pouze on jako soukromý pozorovatel. Na konferenci (počátek března 1941) Novák dokázal zabránit vzniku dohody o spolupráci CČM a Deutsche Christen. Svůj postup zde dohodl předem s prof. F. Kovářem a patriarchou Procházkou. Po návratu domů podal Novák ÚR CČM (bez zmínky o politických nabídkách odtud) zprávu o konferenci.⁶³

Po válce Novák o této své válečné zkušenosti uvedl: „Za okupace prošla církev velkým nebezpečím na začátku, kdy se Němci pokusili získat ji jako živou církev národní pro spolupráci s Říší, aby jejím prostřednictvím získali národ. Když se to nepovedlo, neodvažovali se církev zrušit, ale začali ji pronásledovat.“⁶⁴

4.6 Úmrtí patriarchy G. A. Procházky a pokus o volbu jeho

⁶¹ Vladimír Červený, Třikrát odboj a pokaždé jinak, in: Pavel Marek a Jiří Hanuš (ed.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 451. Biskup Müller (pro svou blízkost A. Hitlerovi) do nacistické NSDAP vstoupil v roce 1931. Stál u zrodu Deutsche Christen, jež roku 1933 ovládlo Německou evangelickou církev (Deutsche Evangelische Kirche). V červnu 1945 spáchal sebevraždu.

⁶² Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2010), s. 63-64.

⁶³ Miroslav Novák, Pracovní sjezd v Eisenachu, in: *Náboženská revue CČM*, roč. 13, č. 3/ 1941, s. 183. V červnu 1941 vyšel i Novákův referát o konferenci.

⁶⁴ Miroslav Novák, Náboženství musí být osvícení, in: *Partyzán*, roč. 2, č. 25/ 1947, s. 5.

nástupce

9. února 1942 zemřel (po dlouhé chorobě, nedlouho před svými sedmdesátými narozeninami) patriarcha Procházka. „Tělesné ostatky zesnulého byly po rozloučení v dejvickém sboru CČM 12. února 1942 převezeny do chrámu sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí a vystaveny. Smuteční pobožnost zde vykonal biskup F. Stibor.“⁶⁵

„Správcem pražské diecéze se stal po zesnulém tajemník diecéze Jan Lomoz. Správou celé církve byl pověřen senior biskupského sboru Ferdinand Stibor. Ten však ze severu Moravy dojížděl do Prahy většinou jen jednou za měsíc. To posilovalo v ústředí církve postavení jeho místopředsedy JUDr. J. Dvořáka. Tento vzestup nadaného právníka sehrál v dějinách CČM za protektorátu důležitou roli. Pod Dvořákovým vedením se ÚR CČM snažila více kontrolovat aktivity Jednoty duchovenstva CČM. Jak ústředí církve, tak Jednota duchovenstva k řadě důležitých aktů řízení církve zaujímaly značně odlišné postoje a to se výrazně projevilo i během příprav volby nového patriarchy CČM.“⁶⁶

Na jaře 1942 došlo k vyhlášení volby nového patriarchy. Jednotlivé diecézní rady měly ÚR CČM navrhnout své dva kandidáty volby. Ti měli být ohlášení MŠNO. „Diecézní rada CČM v Praze navrhla pro volbu na úřad patriarchy Kováře a J. Lomoze, diecézní rady v Hradci Králové Kováře a F. Stibora, v Olomouci Kováře a R. J. Stejskala, v Radvanicích R. J. Stejskala a J. Lomoze. (...) Ze synod duchovenstva jednotlivých diecézí vyšel Kovář jako kandidát na místo patriarchy na prvním místě. (...) Na synodách v Praze Kovář získal 106 hlasů, J. Lomoz 102 hlasů, v Hradci Králové Kovář 56 hlasů, v Brně Kovář 30, Stejskal 33 hlasů. Diecézní rady se připojily k závěrům synod a prosazovaly k volbě jako jednoho z kandidátů Kováře. Radvanická diecézní rada navrhla k volbě

---

⁶⁵ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 278; srov. též Ferdinand Stibor, Promluva nad rakví br. patriarchy G.. A. Procházky, in: Český zápas, roč. 25, č. 9/ 1942, s. 1.

⁶⁶ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 279.

dvojici Stejskal-Lomoz s odůvodněním, že Kovář může církvi více prospět jako vědec, než patriarcha.“⁶⁷

Volba se z politických příčin neuskutečnila. Pod vlivem místopředsedy ÚR ČČM JUDr. J. Dvořáka bylo provádění volby odloženo na příhodnější dobu. Svou roli v tom hrál Dvořákův politický odhad. Žádný z navržených totiž do značné míry nepřicházel v úvahu pro schválení německými úřady v protektorátu.⁶⁸

Jak konstatuje R. Urban, nového „patriarchu se během války zvolit nepodařilo. Proto ústřední rada církve dne 13. února 1942 pověřila vedením církve již 72letého slezského biskupa Ferdinanda Stibora. Až do volby nového patriarchy disponoval všemi právy a povinnostmi patriarchy. Vedením západočeské diecéze byl pověřen dosavadní generální vikář Jan Lomoz.“⁶⁹

4.7 Správa ČČS(H) po smrti patriarchy G. A. Procházky

Jak bylo řečeno výše, volba nového patriarchy se roku 1942 z politických příčin neuskutečnila. Lze konstatovat, že její zablokování mělo řadu příčin. Vyvolalo v církvi i kritickou odezvu některých duchovních a laiků: „Na volební otázku na stránkách Svobody svědomí, listu Jednoty duchovenstva ČČM reagoval v článku *Právní a mravní* František Roháč. Konstatoval zde, že církev není jen právní organizací, ale i duchovním organizmem. Duchovní, ideové a mravní normy v církvi postavil nad

---

⁶⁷ Tamtéž, s. 280.

⁶⁸ Václav Kadeřávek, Biskup Ferdinand Stibor (1869-1956), in: *Blahoslav 1981*, Blahoslav, Praha 1982, s. 91-92.

⁶⁹ Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 128-129. „V červnu 1944 musel Jan Lomoz na žádost ministerstva školství odstoupit ze své pozice správce pražské diecéze a správu také této diecéze převzal biskup Stibor. Jako svého zástupce jmenoval Karla Vodičku. Lomoz se opět stal tajemníkem diecéze, jímž byl už i dříve, ale tento krok nepovolilo ministerstvo školství, kde měla Církev československá v osobě sekčního rady Ondřeje Charváta sice dobromyslného, ale bezmocného zastávce. (...) Dne 14. prosince 1944 byl J. Lomoz zatčen gestapem (...).“; srov. též Jan Lomoz, *Ve spárech Gestapa*, in: *Český zápas*, roč. 28, č. 5/ 1945, s. 2.

instituční struktury CČM. Pokračování volby patriarchy viděl jako nutný akt duchovně věroučného bytí církve, omezení volby pak jako projev úzce institučního křesťanství.“⁷⁰

Roháčův článek dokládá růst napětí mezi místopředsedou ústředí církve JUDr. J. Dvořákem (politicky před válkou členem agrární strany) i jeho stoupenci a ústředí církve opoziční Jednotou duchovenstva CČM. V letech 1943-44 se toto napětí prolnulo do řady střetů o formy řízení církve na sklonku protektorátu, ale i budoucím směru CČM po porážce nacismu. Účastníkům střetů se již z obou stran jednalo o to, jakým politickým směrem se CČS(H) po válce vydá. Zda půjde spíše cestou pravice, či v ní převáží ve vedení osobnosti politicky levicově orientované.

Uprostřed tohoto zápasu zemřela 19. února 1944 laická osobnost církve, jež mohla těmto střetům dát hlubší kompromisní směr, PhDr. Antonín Hartl.⁷¹ E. J. Havlíček charakterizoval Hartlovu činnost v CČS(H) za války takto: „Ani za války Hartlova církevní činnost, ve spojení s jeho prací literární a aktivitou odbojovou, neustala. Hartl v této pohnuté době zorganizoval Pracovní skupinu umělců Církve československé (...) na jejíž půdě docházelo i ke kontaktům s tvůrčími duchy odjinud. (...) Na půdě Pracovní skupiny docházelo (šířeji i v návaznosti na předválečnou činnost Společnosti ThDr. Karla Farského) rovněž k odbojovým kontaktům.“⁷²

Zde je třeba jen dodat, že A. Hartl začal vytvářet Pracovní skupinu výtvarných umělců a architektů CČM s divadelním architektem M. Kouřilem. Organizace si dala v roce 1940 za úkol uspořádat v Praze výstavu o umění a architektuře sborů CČM.

---

⁷⁰ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 281; srov. též František Roháč, Právní a mravní, in: *Svoboda svědomí*, roč. 15, č. 5/ 1942, s. 65 nn.

⁷¹ Emil J. Havlíček, Před šedesáti lety zemřel PhDr. Antonín Hartl, in: *Nový československý zápas*, roč. 1, č. 7/ 2004, s. 12.

⁷² Emil J. Havlíček, *Antonín Hartl ...připravit půdu*, Miličova obec, Hostice 2002, s. 5-6.

4.8 Odbojová činnost v ČČM 1940 – 1945

Duchovní i laici ČČS(H) se v letech protektorátu aktivně věnovali různým formám odbojové činnosti. Mezi prvními oběťmi německých perzekucí byl 11. listopadu 1939 při studentských nepokojích zastřelený laik ČČS(H), student medicíny UK Jan Opletal.⁷³

Po atentátu na říšského protektora Reinharda Heidricha se v celé protektorátní společnosti dramaticky zhoršuje situace.⁷⁴ To se promítá i do života v ČČS(H). „V roce 1944 bylo jednomu z čelních představitelů církve, zástupci správce pražské diecéze Karlu Vodičkovi naznačeno, že nastala doba k jejímu rozpuštění.“

⁷⁵

Přibližně 100 kněží se již aktivně podílelo na odboji. Polovina z nich byla vyslýchána Gestapem, 28 kněží bylo vězněno v koncentračních táborech po celé Evropě. Mučednickou smrtí zahynulo sedm kněží (br. Rudolf Babula, br. Jaroslav Bendl, br. Václav Falta, br. Linhart Hodík, br. Jan Parkán, br. František Janků, br. Alois Tuháček).

Svědectví o životě duchovních v koncentračních táborech krátce po ukončení druhé světové války vydal na stránkách církevního periodika duchovní ČČS(H) dr. Václav Vyšohlíd. Uvedl: „Čeští duchovní byli od r. 1939 shromážděni v různých táborech, nejvíce v koncentračním táboře Buchenwald u Výmaru. Mohu říci několik slov z vlastní zkušenosti jenom o táboře Dachau, který

---

⁷³ Jaroslav Hrdlička, ČČS(H) v období protektorátu, in: *90 let Církve československé husitské*, ÚR ČČS(H), Praha 2010, s.79; srov. též František Roháč, Jan Opletal - Symbol, in: *Český zápas*, r. 28, č. 21-22/ 1945, s .83. Na tryzně konané za MUC. Jana Opletala z roku 1945 F. Roháč vzpomíná: „Nepadl pro svůj program, nýbrž pro úmysl násilí, namířeného na mladou československou inteligenci, jako dědičku tradic zápasu o svobodu a pokrok.“; *Obrazová příloha* č. 3, č. 4.

⁷⁴ Jan B. Uhlíř, Jan Kaplan, *Praha ve stínu hákového kříže*, Ottovo nakladatelství, Praha 2005, s. 84.

⁷⁵ Helan Pavel, cit. dílo (2003), s. 213.

byl nakonec sběrným táborem pro duchovní všech církví a všech národů. Dachau, bloky 26, 28 a 30 - to byly nakonec bloky farářů, přežilo několik málo lidí, kteří měli zkušenosti takové, že by jim prostě normální slušný člověk těžko uvěřil."⁷⁶

Odhaduje se, že v odboji bylo zapojeno 10 000 věřících ČČM. Polovina z nich byla vězněna a jedna čtvrtina byla popravena, či zemřela v koncentračních táborech. Kněží podporovali rodiny perzekuovaných mimo legální sociální odbory v ČČM. Sloužili mše za zemřelé v koncentračních táborech i za zemřelé Židy. Za tyto mše byl popraven br. farář Václav Folta z Holic. Církev vydávala falzifikáty matričních dokladů pro židovskou menšinu (křty a sňatky). Zemřelo také sto mužů v bitvě o Anglii. Další lidské ztráty byly na bojištích po boku spojenců i na straně armády v SSSR. Kněží převáděli pronásledované přes hranice, tiskli letáky a propagační materiály pro odboj. Prof. F. M. Hník pomáhal při činnosti exilové vlády v Londýně. Pro odboj partyzánů dodávali léky a potraviny. Pomocný duchovní Vojtěch Schuck pečující o mládež v (Německém) Havlíčkově Brodě byl zapojen do ilegálního odboje. Německé úřady měly podezření, ale po celou dobu války jej nemohly usvědčit. Byl zastřelen u svého kostela dne 5. května 1945 příslušníky jednotky SS.⁷⁷

---

⁷⁶ Václav Vyšehrad, O životě duchovních v koncentračních táborech, in: *Blahoslav 1947*, Blahoslav, Praha 1948, 43-44.

⁷⁷ Václav Kadeřávek, cit. dílo (1980), s. 53; Rudolf Urban, cit. dílo (2011), s. 130-131. „Z 293 aktivních duchovních církve se jich 57 účastnilo v odboji. Z nich (...) bylo 28 uvězněno v koncentračních táborech a věznicích, jeden z nich po celou dobu války. V koncentračních táborech zahynulo (...) šest kněží. (...) Jmenovitě se podařilo určit následující duchovní jako oběti války: Farář Rudolf Babula z Uherského Brodu, který zahynul v posledních měsících války v Mauthausenu. Jáhen František Janků zemřel již 17. května 1942 v Osvětimi. Katecheta a kněz Jan Ev. Parkán z Kolína byl za války zastřelen v Lipsku. Z východočeské diecéze byla ještě uvedena smrt faráře Falty a manželky faráře Boudové. Patrně nejznámějším představitelem církve, který se stal obětí války, byl Alois Tuháček, spoluvůdce liturgie Církve československé. Dne 8. června 1944 byl odsouzen na 15 let do vězení (jeho manželka na tři roky) a zemřel 16. února 1945 při transportu z věznice Gollnow následkem zranění, které utrpěl v Hamburku. (...) Také mezi oběťmi z Lidic bylo deset členů církve, i patnáctiletý chlapec.“ I R. Urban svědčí o ztrátách ČČS(H) za druhé světové války.

4.9 Vzdělání bohoslovců po uzavření vysokých škol 1939

Situací bohoslovců CČS(H) po uzavření vysokých škol po 17. listopadu 1939 se zabýval již roku 1961 prof. Miloslav Kaňák ve studii *Deset let Husovy československé bohoslovecké fakulty*. Zde konstatoval: „S nastalou dobou okupace přišla těžká doba i na Husovu evangelickou fakultu, která byla v listopadu 1939 uzavřena spolu s ostatními českými vysokými školami. Němci měli plán i tuto fakultu spolu s některými dalšími vysokými školami českými úplně likvidovat. Teologické studium v Československé církvi bylo po dobu války přeneseno na více, či méně ilegální základnu výchovy internátní do Husovy koleje v Praze – Dejvicích, kterou postupně vedli jako spiritualové Fr. Roháč, dr. O. Rutrle a dr. V. Šinták.“⁷⁸

Po uzavření vysokých škol po 17. listopadu 1939 tedy v mezi pedagogy i představiteli CČS(H) neochablo úsilí o pokračující vzdělání bohoslovců. Ti byli převáděni do škol, kde vyučovali náboženství, nebo do duchovní správy v církvi. Prof. František Kovář připravoval na sklonku roku 1939 uspořádání výuky bohoslovců CČS(H), jež by bylo úměrné situaci, v níž se církev ocitla. Měl v tomto usilování podporou patriarchy G. A. Procházky. Cílem obou bylo během roku 1940 zřídit soukromý institut CČM pro bohoslovce a navázat tak na meziválečnou Vysokou školu bohovědnou (VŠB) CČS. Tento plán, ale nebyl úspěšný. Jednání vedená mezi zástupci ústředí církve a MŠNO narazila na nepochopení Němců. Výuka bohoslovců proto od roku 1940 nemohla

---

⁷⁸ Miloslav Kaňák, *Deset let Husovy československé bohoslovecké fakulty*, in: *Náboženská revue CČS*, roč. 31, č.6/1960. „Biblickými hodinami, které vedl v Husově sboru v Praze na Vinohradech prof. dr. Fr. Kovář, bylo bohoslovecké studium v dejvické koleji doplněno na vysokou úroveň, takže výchova bohoslovců Československé církve byla zaručena i po dobu války, i když po uzavření Husovy fakulty byli někteří z posluchačů Husovy fakulty vězněni, jiní později deportováni na nucené práce do Německa.“

probíhat jako vysokoškolská.⁷⁹ Navazovala však na model výuky z přelomu dvacátých a třicátých let minulého století, v němž hrála dominantní roli Kolej CČM jako prostor účelového vzdělávání a výchovy bohoslovců CČM.

Zde teologové církve pořádali své přednášky. Jak byl během protektorátu tento vzdělávací model Němci postupně omezován, konaly se přednášky pod hlavičkou biblických hodin přímo v náboženských obcích. Zkoušky studentů byly v této poloilegální formě realizovány až do sklonku roku 1944. Nejdůležitějšími osobnostmi církve, jež se podílely na této výuce studentů za protektorátu, byli prof. František Kovář, dr. Miroslav Novák, dr. Viktor Šinták, a další. S pomocí obětavých a statečných teologů si tak církve zajistila nepřerušenu linii vzdělávání svých bohoslovců.⁸⁰

---

⁷⁹ Veleoslav Růžička, *Náš třetí patriarcha*, in: *Blahoslav 1958*, Blahoslav, Praha 1959, s. 80.

⁸⁰ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 265-266. Neschválený návrh na pedagogický sbor nového vzdělávacího institutu v roce 1940 počítal s těmito pedagogy: „Starý Zákon zde měl vyučovat Dr. Miroslav Novák, Nový Zákon duchovní František Moc, praktickou teologii dr. Otto Rutrle, systematickou teologii Zdeněk Trtík, historii dr. Viktor Šinták, filosofii náboženství František Roháč, řečtinu prof. Václav Kocourek a církevní právo diecézní tajemník Jan Lomoz.

5. CČSH po 2. sv. válce

5.1 Politická a náboženská situace v poválečném Československu

Na jaře 1945 dokončila americká vojska a vojska Rudé armády osvobození československého území. Vojáci vítězných mocností zůstali v Československu do listopadu 1945, poté byli staženi.

Politický systém poválečného Československa se odvolával na tradice první republiky, jež však již do značné míry poválečná společnost ztratila z dohledu. Po osvobození Československa převzaly organizaci a vedení v zemi národní výbory různých stupňů. Ty byly pověřeny správou do řádných voleb, jež se měly konat v roce 1946. Parlamentní demokracie byla budována jen napůl, ukotvena v Košickém vládním programu zveřejněném v Košicích 5. dubna 1945. Zákonodárnou moc měl prezident republiky, který vydával dekrety se souhlasem přechodné vlády Národního shromáždění, ustanoveného v říjnu 1945.

Pomnichovské trauma i sám fakt vřazení poválečného Československa do mocenské sféry vlivu SSSR nahrával levicovým silám v osvobozené republice. Docházelo k politickému zápasu o poválečné uspořádání Československé republiky a jejího postavení v Evropě a ve světě. Bylo zjevné, že nastolení demokratického systému předmnichovské republiky není po válce realizovatelné. Vše nahrávalo posílení vlivu komunistické ideologie v československé společnosti.⁸¹

5.2 Postavení CČS(H) v poválečném Československu

Situaci v CČS(H) po druhé světové válce, v letech 1945-1948, předznamenal článek prof. Aloise Spisara *Co nám dává Ježíšova mravnost*, uveřejněný v rodinném kalendáři církve Blahoslav 1946. V něm byly vysloveny s naléhavým důrazem mravní

---

⁸¹ Karel Kaplan, *Pravda o Československu*, Panorama, Praha 1990 s.159-180.

normy, jež podle představ demokraticky cítících duchovních a laiků CČS(H) měly formovat její život od léta 1945: „Ježíšova mravnost znamená (...) přemáhat sobeckost, egoismus, zištnost. Žádá lásku, pěstění obecnosti, službu bližnímu, i aby bylo odpomoženo jeho nouzi, i aby mu bylo dopomoženo k dokonalosti, k Bohu. Království Boží je náboženství služby.(...Mar. 10, 45).“⁸²

Dějinný přelom přinesl životu církve řadu podstatných změn. Pod vedením dr. M. Nováka, ing. Miroslava Kouřila a F. Roháče se vedení CČS(H) ujala ústřední národní správa (ÚNS). Jejími členy se stali:

1. Předseda ÚNS PhDr. Miroslav Novák, profesor náboženství v Praze, od roku 1939 pedagogického sboru Husovy fakulty.
2. Místopředseda ÚNS Ing. Miroslav Kouřil, architekt divadla E. F. Buriana v Praze.
3. Tajemník ÚNS PhDr. František Hub, farář CČS(H) v Praze.
4. Ideový referent a spirituál bohoslovců, František Roháč.
5. Referent pro organizaci CČS(H) v pohraničním území Václav Lorenc, duchovní v Praze.
6. Správce protokolu a písemny ÚNS, hospodářský správce bohoslovecké koleje Václav Molkup.
7. Finanční referent František Soukup.⁸³

Janu Lomozovi členové ÚNS zamezili opětovný návrat na místo správce pražské diecéze. Mezi Lomozem a M. Novákem dochází v této době k názorovému střetu. Lomoz v něm přesvědčivě argumentoval, že zastával čestně úřad správce diecéze do svého zatčení v roce 1944, nedopustil se kolaborace a na sklonku protektorátu byl

---

⁸² Alois Spisar, Co nám dává Ježíšova mravnost, in: *Blahoslav 1946*, Blahoslav, Praha 1945, s. 35.

⁸³ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2010) s.74-75 ÚSN vešla v platnost výnosem MŠO dne 14. května 1945, č. j. 25967/ 45/ 2.

vězněn v Terezíně. Odtud si kladl nárok na návrat do úřadu.⁸⁴ ÚNS v čele s Novákem mu přesto tento návrat do úřadu neumožnila.

Právě tak bylo z ÚNS zabráněno návratu místopředsedy ÚR CČM JUDr. Josefa Dvořáka do úřadu. Střety z posledních let protektorátu v CČS(H) po vzniku ÚNS v nových politických podmínkách v zemi nabyly nových forem. Zatímco protektorátní vedení církve bylo spjato především s členy agrární strany, ideovou a mocenskou oporou ÚNS se stala radikální levice.⁸⁵

Duch poválečné obnovy i proměn zavál i na Husově československé evangelické fakultě bohoslovecké (HČEFB). Ta měsíc po ukončení války zahájila svou činnost. Právním základem k tomu se stalo vládní nařízení č. 9/ 1945 Sb. z 25. května 1945.

Na fakultu se vrátili studenti, kteří z řady vážných důvodů nedokončili v čase války svoje studia, aby vykonali doplňkové zkoušky. Zaplnila se i novými adepty bohosloveckého studia včetně žen.

Poválečné počátky fakulty zachytil M. Kaňák takto: „Hned po znovuotevření Husovy fakulty dostalo se CČS v osobě Dr. F. M. Hníka, jenž během celé války pracoval na předním místě v zahraničním odboji v Anglii, jeho jmenováním profesorem křesťanské sociologie nové řádné profesury. Za patriarchu Dr. G. A. Procházku, zemřelého v r. 1942, byl pověřen suplenturou praktické teologie Dr. O. Rutrle. Dr. M. Novák ustanoven současně suplentem starozákonní vědy a na nově systemizované místo asistenta jmenován s počátkem r. 1946 M. Kaňák.“⁸⁶

---

⁸⁴ Jan Lomoz , Ve spárech Gestapa, in: *Český zápas*, roč. 28, č. 5/ 1945 „Proto budeme přinášet svědectví těch, kteří prošli peklem nacistických a fašistických mučirek a koncentračních táborů. Ať zde stojí dlouho jako svědectví přítomnosti i obžaloby před budoucím za to, do jakých závrtných hloubek a hrůz klesne člověk, když se sám nastolí na trůn Boží a přestane věřit v Boha lásky a spravedlnosti, Ježíšova milujícího Otce všech lidí, spoléhat na něho a poslouchat ho.“

⁸⁵ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2010) s. 79-82.

⁸⁶ Miloslav Kaňák, Z historie bohosl.výchovy CČS, in: *Co chceš studovat?*, ÚR CČS, Praha 1946, s.16.

6. Osobnosti církve v letech 1939–1945

6.1 Gustav Adolf Procházka (1872–1942)

Druhý patriarcha CČS(H) G. A. Procházka patřil do generace jejích zakladatelů.⁸⁷ Po podepsání Mnichovské dohody zástupci čtyř velmocí na podzim 1938 se s autoritou své osoby postavil na mezinárodním fóru za svou zemi i církev. Obrátil se v tomto smyslu na celou řadu politických a církevních osobností z Evropy i zámoří. Požádal arcibiskupa z Cantenbury Williama Cosmo Gordona Langa (1928–1942) o pozornost otázce Československa. V říjnu 1938 připravil a nechal rozeslat pastorační dopis k politické situaci v zemi *Nedejte se klamat!*. Nepodpořil však v této době jednání některých představitelů CČS(H) (František Kovář, Alois Spisar) se zástupci českého a srbského pravoslaví (Gorazd Pavlík).⁸⁸

G. A. Procházka se v prvních tíživých letech protektorátu (až do své smrti) snažil s dalšími biskupy CČS(H) (S. Kordulem, dr. R. J. Stejskalem) prosazovat zájmy své církve vůči vládě protektorátu. Již těžce nemocný patriarcha přijal předsednictví v nově utvořeném Kuratoriu duchovenské výchovy ÚR CČM (založeném dne 11. září 1941) s cílem podpory výchovy a výuky bohoslovců a studentů učitelství náboženství. Zemřel po těžké nemoci dne 9. února 1942.

6.2 Ferdinand Stibor (1869–1956)

Biskup Ferdinand Stibor patřil svou rozhodností, organizačními schopnostmi, ale i osobní vírou k výrazným osobnostem CČS(H).⁸⁹ Dne 12. února 1942 se v chrámu Sv. Mikuláše v Praze za CČM rozloučil se zesnulým patriarchou G. A.

⁸⁷ Ferdinand Prášek, *Vznik Čsl.církve a patriarcha G. A. Procházka*, ÚR CČS, Praha 1932, s. 65–86.

⁸⁸ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007) s. 240.

⁸⁹ Lumír Čmerda, Portrét víry Ferdinanda Stibora, in: *Náboženská revue*, roč. 30, č. 1/ 1959, s. 3–10; srov. též Václav Kadeřávek, Biskup Ferdinand Stibor (1869–1956), in: *Blahoslav 1981*, Blahoslav, Praha 1982, s. 91–92.

Procházkou. Pak byl pověřen jako senior biskupského sboru ve věku 71 let nelehkou správou celé církve. Cesty do Prahy, jež vykonával jednou měsíčně, pro něj byly v jeho vysokém věku značně náročné. I sama vzdálenost mezi Prahou a místem jeho působišť na Moravě situaci ztěžovala. Stiborova nepřítomnost v Praze posilovala vliv místopředsedy ÚR CČM JUDr. Josefa Dvořáka v jeho rozhodování o směřování církve ve válečné etapě jejích dějin.⁹⁰

F. Stibor zabránil odvodu řady bohoslovců na nucené práce do Říše tím, že jim zajistil činnost v církvi. Učinil to tak, že do služeb CČM vřadil řadu bohoslovců, jimž bylo uděleno jáhenské svěcení. Tím se na ně jako na duchovní nevztahovala podle říšského práva odvodová povinnost.⁹¹ Byl i mezi čtyřmi kandidáty na volbu nového patriarchy CČM. Zůstal ve službě správce CČS(H) až do řádné volby nového patriarchy v roce 1946.

6.3 Rostislav Josef Stejskal (1894–1946)

I biskup R. J. Stejskal patřil k zakladatelským osobnostem CČS(H).⁹² Biskup pomohl zájmům CČS(H) především při jednání se zástupci nově vzniklého Slovenského štátu v roce 1939 (nejdůležitější jednání konal s ThDr. Jozefem Tisem). Duchovní CČS(H) působící na Slovensku a Podkarpatské Rusi převedl i s rodinami do bezpečí na území Čech a Moravy, kde mohli nadále duchovensky působit. Stejně tak i řadu laiků s jejich rodinami. Dále se zasazoval (neúspěšně) o ochranu majetku CČS(H) na území Slovenského štátu. ÚR CČS(H) doporučil, aby se laici naší církve přehlásili členstvím na území Slovenského štátu a Polska do tamní

---

⁹⁰ Jaroslav Hrdlička, *CČS(H) v období protektorátu*, in: *90 let Církve československé husitské*, ÚR CČS(H), Praha 2010, s. 82.

⁹¹ Z ústní výpovědi bratra faráře Rudolfa Němce faráře z Řevnic svědka, který přijal jáhenské svěcení od bratra Ferdinanda Stibora v roce 1940.

⁹² Bohdan Kaňák, ThDr. Josef Rostislav Stejskal, olomoucký biskup Církve československé husitské, in: *Významné osobnosti církví a náboženských společností v politickém životě 20. století*, CDK, Brno 2006, s. 343–348.

luterské církve.⁹³

6.4 František Kovář (1888-1969)

Byl jednou z hlavních osobností celého období dějin CČS(H) za protektorátu. Jeho morální a názorové postoje byly pevné a na straně jeho církve.⁹⁴ Na počátku protektorátu se snažil o řešení výuky bohoslovců a studentů učitelství náboženství CČS(H) úměrně době. Sám byl po zrušení vysokých škol v protektorátu penzionován. Ve výuce pokračoval poloilegálně, přednášel své kurzy v rámci biblických hodin v náboženských obcích, především v NO CČM Praha-Vinohrady.⁹⁵ Publikoval v Náboženské revue, psal články pro Český zápas, vydal vynikající, vědecky erudovaný výklad k Markovu evangeliu, výklad Janova evangelia i 1. a 2. listu do Korinthu. V druhé polovině protektorátu se stáhl do ústraní. Pro tyto a další své aktivity a postoje během druhé světové války si získal důvěru řady duchovních a laiků v církvi a byl roku 1946 zvolen třetím patriarchou CČS(H).

6.5 Miroslav Novák (1907-2000)

Dr. M. Novák již před Mnichovem pro svou církev pracoval v řadě ekumenických organizací mládeže.⁹⁶ Důležitou úlohu sehrál na počátku protektorátu (veden Františkem Kovářem a patriarchou G. A. Procházkou) ve vyjednávání s Deutsche Christen. Usiloval o udržení zásadního odstupu CČM od této nacistické církevní

⁹³ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 248.

⁹⁴ Miloslav Kaňák, Památce třetího patriarchy, in: *Blahoslav 1979*, Blahoslav, Praha 1980, s. 49.

⁹⁵ František Kovář, *Víra v Boha v Novém zákoně*, rukopis přednášky z 2. března 1939 v NO CČSH Praha Vinohrady, ÚAM CČS(H), fond F. Kovář; srov. též Veleslav Růžička, *Náš třetí patriarcha*, in: *Blahoslav 1958*, Blahoslav, Praha 1959, s. 80.

⁹⁶ Rudolf Horský, *Zasvětil život míru*, in: *Theologická revue*, roč. 43, č. 5 1972, s. 131.

organizace.⁹⁷ Za války se věnoval především poloilegální výuce bohoslovců a výchově mládeže v NO. Po úmrtí patriarchy Procházky vyjádřil nesouhlas s příliš autoritativními postupy řízení ÚR CČM, soustředěnými okolo osoby jejího místopředsedy, JUDr. J. Dvořáka. Společně s F. Roháčem si během protektorátu získal silný vliv na bohoslovce a mladé duchovní. Ovlivnil jejich směřování k politické levici na sklonku války a po jejím ukončení. V letech 1945 – 1946 se ocitl v čele ÚNS CČS.

6.6 Rudolf Ceh (1911–1978)

V prvních letech protektorátu byl důležitou osobností CČS(H) její duchovní Rudolf Ceh, narozený z česko-německého manželství.⁹⁸ Po 15. březnu 1939 byl díky podpoře nacistů ustanoven zmocněncem patriarchy G. A. Procházky. Ústřední rada jej pověřila vyjednáváním s Konrádem Henleinem o právním ukotvení existence náboženských obcí CČS(H) v Sudetech. Ceh vedl ústředí církve k navázání kontaktů s nacistickou církevní organizací Deutsche Christen.⁹⁹ Sám zorganizoval návštěvu říšského biskupa Ludviga Müllera z Německé evangelické církve u patriarchy G. A. Procházky v září 1940, v Praze. V roce 1941 navštívil Ceh říšského biskupa Müllera v Berlíně. Po návratu odtud projevil zájem pracovat při ústředí CČM jako referent pro styk s německými úřady. Toto jeho přání, ale již nebylo realizováno. V roce 1941 byl R. Ceh odveden do Wehrmachtu a působil pak na východní frontě až do konce války jako zdravotník.

---

⁹⁷ Miloslav Kaňák, O patriarchovi dr. Miroslavu Novákovi k jeho 70. narozeninám, in: *Blahoslav 1977*, Blahoslav, Praha 1978, s. 36. Od sbližování s Deutsche Christen jej odradily jejich rasové teorie.

⁹⁸ Martina Kotlíková, cit. dílo (2006), s. 477 a násl.

⁹⁹ Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2007), s. 256–257.

6.7 František Roháč (+1952)

V prvních měsících roku 1940 se z pověření patriarchy G. A. Procházky podílel na přípravě plánu zřízení soukromé školy CČS(H) pro bohoslovce, o níž bylo jednáno mezi ústředím církve a MŠNO. Zde se měl věnovat výuce filosofie náboženství.¹⁰⁰ Během protektorátu zaujímal postupně stále více politicky radikálně levicové postoje. Po smrti patriarchy Procházky reagoval odmítavě článkem *Právní a mravní* na neuskutečnění volby nového patriarchy (v periodiku *Jednoty duchovenstva Svoboda svědomí*).¹⁰¹ Byl z ÚR CČM zbaven funkce komisaře pro zkoušky v oboru filosofie náboženství. Po válce se F. Roháč stal členem ÚNS CČS.¹⁰²

6.8 Matěj Pavlík (biskup Gorazd) (1879–1942)

Po vítězství svobodně křesťanského křídla v CČS(H) roku 1924 se biskup Gorazd s touto církví rozchází. O užší spolupráci s CČS(H) se snaží na prahu druhé republiky. Tyto snahy však patriarcha G. A. Procházka nepodpořil. Mučedník biskup Gorazd je významnou postavou odboje doby protektorátu. O úkrytu parašutistů (kteří připravili odbojové akce na území protektorátu) v kostelní kryptě sv. Cyrila a Metoděje byl obeznámen 11. června 1942. Po jejich smrti 24. června 1942 byl biskup Gorazd zatčen, 3. září souzen a další den popraven.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 265.

¹⁰¹ František Roháč, *Právní a mravní*, in: *Svoboda svědomí*, roč.15, č. 5/ 1942, s. 65 a násl.

¹⁰² Jaroslav Hrdlička, cit. dílo (2010), s. 79.

¹⁰³ Jaroslav Šuvarský, *Biskup Gorazd: 1879–1979*, ÚCN, Praha 1979.

7. Závěr

V Prohlášení 5. zasedání VIII. sněmu Církve československé husitské (z 26. ledna 2008) *Hledejte především Boží království a spravedlnost* se praví: „Náboženská touha „naplnit Duchem Kristovým současné poznání a mravnost“, jež tvořila myšlenkové i dějinné kořeny vzniku Církve československé husitské v roce 1920, souvisela s ideami svobody, rovnosti a demokracie, které motivovaly v r. 1918 obnovení naší politické a státní samostatnosti. V novém církevním společenství znovu našli náboženskou životní naději a mravní hodnoty mnozí, kteří se na válečném a politickém poli i v oblasti školské a sociální práce a kultury zasadili o vznik naší republiky. Tito a další členové církve mladší generace po celou dobu trvání našeho státu a zápasů o jeho udržení, kontinuitu a obnovení v souvislosti s II. světovou válkou zastávali ideje, z nichž naše společnost a v ní i církve vznikly. Mnozí vstoupili do odboje doma i v zahraničí, byli pronásledováni, uvězněni anebo položili život. V poválečných vzrušených poměrech církve svým porozumivým postojem k lidským bolestem a činností zejména v sociální oblasti získala prestiž a prožívala rozvoj ideový i organizační.“¹⁰⁴

Jsou to slova, jež ukazují na některé kořeny i počáteční dynamismus vznikající ČČS(H). Cílem řady zasedání VIII. sněmu (zahájeného roku 2000), je „podporovat v bohosloveckém myšlení a církevní praxi prvky, jež vedou duchovní a laiky, aby se oddaně přimkli k Duchu Kristovu a věrohodně hledali i zastávali Jeho spravedlnost, kdekoli jsou v církvi i v národní společnosti postaveni.“¹⁰⁵ Jsem přesvědčen, že dějinami ČČS(H) se jako pověstná červená niť vine úsilí mnohých po věrohodném křesťanském

---

¹⁰⁴ *Hledejte především Boží království a spravedlnost. Prohlášení 5. zasedání VIII. sněmu Církve československé (husitské) z 26. ledna 2008, ÚR ČČS(H), Praha 2008, s. 1.*

¹⁰⁵ *Tamtéž, s. 1.*

životě v církvi. Tak tomu je i v období, jemuž jsem věnoval svou práci.

V jejím závěru chci vyjádřit, že období protektorátu vidím, jako zlomovou dobu velké nesvobody a útlaku pro duchovní i laiky CČS(H). Doba války v mnohém omezila vývoj naší církve. Zároveň se v této době úzce profilovaly charaktery osob, které v dané dějinné zkoušce nesly na svých bedrech břímě odpovědnosti za tvář i budoucnost CČS(H) a to během válečných útrap, ale i po osvobození naší republiky.

Jsem přesvědčen, že převážná část CČS(H) v období protektorátu obstála. Její čelní představitelé odvrátili snahy Deutsche Christen usilující o nacizaci české společnosti s využitím CČS(H). Její duchovní i laici přinesli četné oběti a svým příkladem obětovali svůj život, za život bližních. Svým konáním se přiblížili učení Krista, jehož evangelium naplňovali. Mravní autority v čele církve povzbuzovaly národ po dobu celé 2. světové války. I v čase perzekuce dokázali věřící CČS(H) budovat sbory, vést bohatý duchovní i kulturní život postavený na víře v náboženských obcích. To přivádělo mnohé nové věřící do společenství CČS(H).

Po úmrtí Gustava Adolfa Procházky došlo v naší církvi k ideové polemice vedoucí k politickému štěpení a následným střetům skupin duchovních i laiků. Tento zápas z posledních let války předznamenal na dlouhá léta myšlenkový směr i postavení CČS(H) v české společnosti. Pod vedením ÚNS CČS(H) došlo v církvi k omezení některých obecnostevních prvků jejího života, jež se staly jedním z jejích základů po vzniku v roce 1920. To do jisté míry zploštilo sborový život církve. Tento proces se odráží i na dnešní podobě CČS(H). Neboť některá stigmata z let 1942-1946 nese na svém těle CČSH do dnešní doby.

Chci svou práci uzavřít citací části textu Prohlášení 5. zasedání VIII. sněmu Církve československé husitské (z 26. ledna 2008) *Hledejte především Boží království a spravedlnost*. Jeho slova se mi zdají velmi vhodná: „Děkujeme Duchu Kristovu, že dával svou přítomností v bohoslužbě a kázání církvi sílu setrvat v pravdě v dobách ústrků a potlačování. Zejména jsme Jemu vděční za ty, které vyvolil za své jasné svědky v náboženských obcích, ve společenském životě i v nauce církve. Bez Jeho milosti bychom neprošli údolí stínů. Právě tak Spasiteli, našemu poslednímu Soudci, před svými sestrami a bratry i před naší společností doznáváme, že nejeden z našeho společenství opustil úzkou cestu hledání spravedlnosti Boží, ať již pro ztrátu víry a naděje nebo myšlenkové orientace, nebo se pustil cestou širokou (Mt 7,13). Nechceme ani popírat určitou loajálnost s někdejší politickou mocí části vedení naší církve v těžkých dobách totalitního útlaku a tím i jejich spoluodpovědnost za stav církve.“¹⁰⁶

Účastníci sněmů církve často zakoušejí, jak se minulost setkává s přítomností. Je to jev v němž může být přítomen Pán nad dějinami Ježíš Kristus. Kéž tomu tak skutečně je i v našem čase a v CČS(H).

---

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 2.

Summary

Církev československá v období protektorátu 1939-1945
The Czechoslovak Church in the period of protectorate 1939-1945

Jan Hlavsa

At the end of my work I would assess the period of protectorate as a period of oppression for the clergymen and laymen of the Czechoslovak Church. The war period in many aspects stalled the development of the free church. At the same time at that period of time new characters of people, who were caring a big burden on their shoulders concerning the responsibility for the church form and future whether during the war times or after the liberation of our republic, were being shaped.

The Czechoslovak Church stood the test in the period of protectorate. Its core representatives turned away the Deutsche Christen effort striving for implanting nacistism in the Czech society by using the Czechomoravian Church. Its clergymen and laymen brought many victims and by their acts of living sacrificed their lives for the lives of other people. By their acts they drew themselves closer to the Christ's teaching. Ethical authorities of the Church were during the whole period of the World War II supporting the nation. Even in the time of persecution the believers of the Czechoslovak Church managed to build church bodies and lead rich spiritual and cultural lives based on the faith. This way of fighting also brought many other believers into the community of the Czechoslovak Church.

After the death of Gustav Adolf Procházka there were ideological polemics leading to a political fission. This fight in the last years of the war prefigured a new direction and position of the Czechoslovak Church in the society for a long time. The democratic element present at the establishment in

1920, which were the fundamental part of the Czechoslovak Church, were also eliminated. This intervention destabilized the life of the Church and opened the space for the left-wing orientation of the Czechoslovak Church. This fact is present in the Church even nowadays since some of the stigmata of the years 1942-46 has been the Czechoslovak Church carrying on its body until now.

Obrazová příloha

1. Mapa druhé republiky.

Převzato z

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Druh%C3%A1_%C4%8Ceskoslovensk%C3%A1_republika_1938.png. [cit. 2.5. 2011]. Viz s. 65.

2. Miss Lee

Převzato z Oto Rutrle: Miss Lee odjela, in: Český zápas, roč. 22, č.7/1939, s.3. Viz s. 60.

3. Jan Opletal

Převzato z <http://blisty.cz/art/20667.html>. [cit. 2.5. 2011]. Viz s. 61.

4. Parte Jana Opletala

Převzato z Zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Parte_-_Jan_Opletal.gif. [cit. 2.5. 2011]. Viz s. 62.

5. Český zápas, ročník XXIII, č. 18/1940 – Změna názvu církve

Převzato z Český zápas, ročník XXIII, č. 18/1940, str.1. Viz s. 63.

6. Patriarcha Gustav Adolf Procházka

Převzato z http://www.ccschk.cz/?page=dr_biskup&ID=386. [cit. 2.5. 2011]. Viz s. 64.

7. Patriarcha *František Kovář*

Převzato z <http://ccshjicin.sweb.cz/obr/kovar.jpg> Patriarcha. [cit. 2.5. 2011]. Viz s. 65.

Obrázek 1: Mapa druhé republiky

Obrázek 2: Miss Lee

Obrázek 3: Jan Opletal

Obrázek 4: Parte Jan Opletal

Obrázek 5: Český zápas, ročník XXIII, č. 18/1940 – Změna názvu církve

ČESKÝ ZÁPAS

TÝDENÍK CÍRKVE ČESKOMORAVSKÉ • ADRESA REDAKCE: PRAHA-DEJVICE, VUCHTERLOVA UL. 5

Ročník XXIII • Cena 50 hal.

V Praze 2. května 1940

číslo 18

Česká křesťanská zahrada

Vlastimil Drtina

„Všecko je vaše: Pavel, Apo-
los, Kefas, svět, život, smrt, pří-
tomnost i budoucnost — všecko
je vaše, vy jste Kristovi a Kri-
stus je Boží.“ Tak napsal apo-
štol Pavel křesťanům v Korintě.
(I. Kor. 3, 22-23.) A není ne-
snadné pochopiti, proč jim tak-
to psal. Na jiném místě téhož li-
stu můžeme totiž číst: „Přátelé
Chloini mi totiž o vás, bratři
moji, oznámili, že jsou u vás spo-
ry. Míním toto: Každý z vás ří-
ká, jeden: já jsem Pavlův, dru-
hý: já jsem Apolův, třetí: já
jsem Kefův, jiný: já jsem Kri-
stův. Což je Kristus rozdělil?”

Změna názvu naší církve

Výnosem ministerstva školství a národ-
ní osvěty č. j. 51.310/40 — V/2 ze dne
22. dubna 1940 byl změněn název naší
církve na znění

církev českomoravská

O této změně budetež farními úřady vy-
rozuměni všichni příslušníci naší církve.

notlivci z církve římskokatoli-
cké. Církev katolická ovšem jed-
notou rozumí, aby se všichni
vrátili do jejího, prý samospási-
telného lůna a při tom zapomíná
docela na to Pavlovo: „Všecko

se jich už dnes dovolává církev
ta nebo ona!“ Církev česko-
moravská ctí Husa i Václava,
Cyrila s Metodějem i Komenského.
Ba učí se i od jinonárodních
velkých duchů křesťanských a

druhého rozdúpali. Někteří ka-
tolíci nenávidí Husa, evangelíci
zas neuznávají Václava a odtud
boj a nesvár.

Církvi českomoravské tu při-
padá úloha Pavlova. Ona volá
k znesvářeným zahradníkům:
„Všecko je vaše, celá zahrada, se
všemi záhony, neboť celá ta na-
še česká křesťanská zahrada se
všemi květy, s Husem i Václa-
vem, Jednotou bratrskou i baro-
kem, patří Kristovi a Kristus je
Boží!“

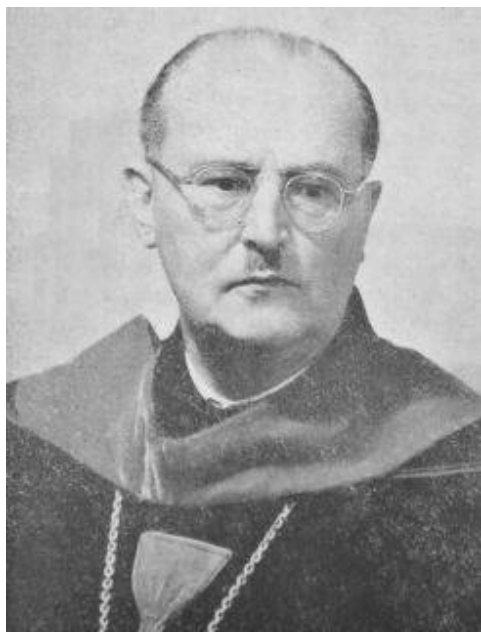
Tohle je velké poslání církve
českomoravské v našem národě.
Odvádět český lid od církevní
nenávisť, která národ rozděluje,
a učít jej náboženské snášenlivo-
sti a úctě k přesvědčení druhé-
ho. Proto jsou její sbory otevře-
ny každému. I kdyby přišli tře-
ba katolíci, že by se tam chtěli
pomodlit, nebude jim v tom brá-
něno. V Dětském útulku Dr.

Obrázek 6: Patriarcha Gustav Adolf Procházka

Obrázek 7: Patriarcha František Kovář

Literatura

(ANONYM), Odkaz minulosti pro dnešek-Církev československá husitská v proměně času, in: Theologická revue UK HTF, roč. 72, č.3/ 2001, ISSN 1211-7617

(ANONYM), Opatřování dokladů pro úřední důkaz rodového původu, in: Úřední věstník Církve československé, roč. 19, č. 7-9/ 1939.

(ANONYM), Pověření vedení CČS, in: Věstník MŠO, roč. 1 č. 2/1945.

(ANONYM), Přidělení službou kněží-emigrantů, vyhoštěných ze záboru polského, in: Úřední věstník Církve československé, roč. 19, č. 1/ 1939.

ČMERDA LUMÍR, Portrét víry Ferdinanda Stibora, in: Náboženská revue, roč. 30, č. 1/ 1959, ISSN 1211-7617.

GILBERT FELIX, CLAY LARGE DAVID, Konec evropské éry. Dějiny Evropy 1890-1990, nákladem Mladá fronta, Praha 2003, ISBN 80-204-0887-8.

GEBHART JAN, KUKLÍK JAN, Druhá republika 1938-1939, náklad Paseka, Praha 2004, ISBN 80-7185-626-6.

HAVLÍČEK EMIL J., Antonín Hartl ...připravit půdu, Milíčova obec, Hostice 2002.

HAVLÍČEK EMIL J., Před šedesáti lety zemřel PhDr. Antonín Hartl, in: Nový československý zápas, roč. 1, č. 7/ 2004.

HELAN PAVEL, Církev československá (CČS), in: Prošli jsme v jeho síle. Evangelíci v čase druhé světové války, uspořádala Milena Šimková, Kalich, Praha 2003. ISBN 80-7017-865-5

HELAN PAVEL, Příspěvek ke vztahu Československé (Českomoravské) církve k Židům v období Protektorátu Čechy a Morava, in: Teologická revue UK HTF, roč. 70, č.4/1999, ISSN 1211-7617.

HNÍK FRANTIŠEK MARIA, Duchovní ideály Československé církve, TND CČS, Praha 1934.

HNÍK FRANTIŠEK MARIA, Otázky veřejného života s hlediska ekumenického křesťanství, TND CČS, Praha 1939.

HNÍK FRANTIŠEK MARIA, Pohnoutky dobročinnosti v křesťanství, TND CČS, Praha 1935.

HNÍK FRANTIŠEK MARIA, Za lepší církví, TND CČS, Praha 1930.

HORSKÝ RUDOLF, Zasvětil život míru, in: Teologická revue, roč. 43, č. 5 1972, ISSN 1211-7617.

HRDLIČKA JAROSLAV, CČS(H) v období protektorátu, in: 90 let Církve československé husitské, ÚR CČS(H), Praha 2010, ISBN 978-80-7000-047-2.

HRDLIČKA JAROSLAV, Patriarcha Dr. Miroslav Novák Život mezi svastikou a rudou hvězdou, nákladem L. Marek, Brno 2010, ISBN 978-80-87127-28-5.

HRDLIČKA JAROSLAV, Život a dílo prof. Františka Kováře Příběh patriarchy a učenice, nákladem L. Marek, Brno 2007, ISBN 978-80-87127-05-6.

KADEŘÁVEK VÁCLAV, Biskup Ferdinand Stibor (1869-1956), in: Blahoslav 1981, Blahoslav, Praha 1982.

KADEŘÁVEK VÁCLAV, In memoriam patriarchy dr. G. A. Procházky, in: Teologická revue, roč. 5, č. 1/ 1972, ISSN 1211-7617.

KADEŘÁVEK VÁCLAV, Významné osobnosti Církve československé husitské, in: Blahoslav 1980, Blahoslav, Praha 1981.

KAŇÁK BOHDAN, ThDr. Josef Rostislav Stejskal, olomoucký biskup Církve československé husitské, in: Významné osobnosti církví a náboženských společností v politickém životě 20. století, CDK, Brno 2006, 80-7325-097-7.

KAŇÁK MILOSLAV, Církev československá husitská v boji proti nacismu, in: Theologická revue CČS(H), roč. 46, č.2/1975, ISSN 1211-7617.

KAŇÁK MILOSLAV, Z historie bohosl.výchovy CČS, in: Co chceš studovat?, ÚR CČS, Praha 1946.

KAŇÁK MILOSLAV, Deset let Husovy československé bohoslovecké fakulty, in: Náboženská revue CČS, roč. 31, č.6/1960, ISSN 1211-7617.

KAŇÁK MILOSLAV, O patriarchovi dr. Miroslavu Novákovi k jeho 70. narozeninám, in: Blahoslav 1977, Blahoslav, Praha 1978.

KAŇÁK MILOSLAV, Památce třetího patriarchy, in: Blahoslav 1979, Blahoslav, Praha 1980.

KAREL KAPLAN, Pravda o Československu 1945-1948, Panorama, Praha 1990, ISBN 80-7038-193-0.

KOVÁŘ FRANTIŠEK, Víra v Boha v Novém zákoně, rukopis přednášky z 2. března 1939 v NO CČSH Praha - Vinohrady, ÚAM CČS(H)

KOVÁŘ FRANTIŠEK, V Protektorátu, in: Náboženská revue CČM, roč. 11, č. 2/ 1939, ISSN 1211-7617.

KOVÁŘ FRANTIŠEK, Vzpomínka, in: Blahoslav, Blahoslav, Praha 1957.

KUČERA ZDENĚK, Šestý patriarcha CČS(H) sedmdesátníkem, in: Theologická revue UK HTF, roč. 70, č.2/1999, ISSN 1211-7617.

LÁŠEK JAN BLAHOSLAV, František M. Hník, in: Slovník českých filozofů, Brno 1998, ISBN 80-210-1840-2.

LOMOZ JAN, Ve spárech Gestapa, in: Český zápas, roč. 28, č. 5/1945.

MATES PAVEL, Druhá republika, in: Dějiny československého státu a práva (1918-1945), nákladem Doplněk, Brno 1992, ISBN 80 -210 - 0450 -9.

MILDOVÁ -BÍLKOVÁ BERTA, Výroční zpráva - ústředí sociální práce v ČČS, in: Blahoslav 1938.

NOVÁK MIROSLAV, Náboženství musí být osvícení, in: Partyzán, roč. 2, č. 25/ 1947.

NOVÁK MIROSLAV, Pracovní sjezd v Eisenachu, in: Náboženské revue ČČM, roč. 13, č. 3/1941, ISSN 1211-7617.

PELDA STANISLAV, Co koná Čs. církev pro mládež ve věku předškolním, in: Český Zápas 1939. Rodinný kalendář Církve československé, TND, Praha 1938.

PLECHATÝ FRANTIŠEK, Obětavostí k soběstačnosti, in: Blahoslav 1945, Blahoslav, Praha 1944.

PRÁŠEK FERDINAND, Vznik Čsl.církve a patriarcha G. A. Procházka, ÚR ČČS, Praha 1932.

RATAJ Jan, O autoritativní národní stát, Karolinum, Praha 1997, ISBN 80-7184-516-7.

ROHÁČ FRANTIŠEK, Dr. J. B. Kozák o našich úkolech, in: Český zápas, roč. 15, č.1/1932.

ROHÁČ FRANTIŠEK, Jan Opletal - Symbol, in: Český zápas, r. 28, č. 21-22/ 1945,

ROHÁČ FRANTIŠEK, Právní a mravní, in: Svoboda svědomí, roč. 15, č. 5/1942.

- RUPNIK JACQUES, Dějiny komunistické strany Československa, Academia, Praha 2002, ISBN 80-200-0957-4.
- RŮŽIČKA VELESLAV, Náš třetí patriarcha, in: Blahoslav 1958, Blahoslav, Praha 1959.
- SAKAŘ VLADIMÍR, Církev československá (husitská) za druhé světové války, in: Informační bulletin HSPAOČR Veritas, č. 11/ 2002.
- SALAJKA MILAN, Ekumenicky závažné události 1846 až 1998, in: Teologická revue UK HTF, roč. 70, č.2/ 1999, ISSN 1211-7617.
- SALAJKA MILAN, Řád a právo v ekumenické církvi-II., HČBF, Praha 1975.
- SPISAR ALOIS, Co nám dává Ježíšova mravnost, in: Blahoslav 1946, Blahoslav, Praha 1945.
- STIBOR FERDINAND, Promluva nad rakví br. patriarchy G.. A. Procházky, in: Český zápas, roč. 25, č. 9/ 1942.
- ŠUVARSKÝ JAROSLAV, Biskup Gorazd: 1879-1979, ÚCN, Praha 1979.
- TRTÍK ZDENĚK, Cesta československé církve, in: Náboženská revue CČS, roč. 30 č. 6 / 1959, s. 249, ISSN 1211-7617.
- UHLÍŘ JAN B., KAPLAN JAN, Praha ve stínu hákového kříže, Ottovo nakladatelství, Praha 2005, ISBN 80-7360-210-5.
- URBAN RUDOLF, Československá církev, P. Marek, Brno 2011.
- VÝSTAVA 30 LET CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ, katalog, Blahoslav, Praha 1950.
- VYŠOHLÍD VÁCLAV, O životě duchovních v koncentračních táborech, in: Blahoslav 1947, Blahoslav, Praha 1948.
- 90 LET CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ HUSITSKÉ, ÚR CČS(H), Praha 2010, ISBN 978-80-7000-047-2.